

A Nevelési Tudásdepó projekt helye a közoktatás-fejlesztési stratégiában, különös tekintettel az innovációs potenciál fejlesztésének lehetőségei a nem formális és informális képzés területén

A kritikai gondolkodás fejlesztése az információforrások és információk önálló, reflektív kezeléséért a középiskolák 11-12. évfolyama számára

TÁMOP 3.2.4

TARTALOMJEGYZÉK

I. A PROGRAMFÜZET ALAPADATAI -----	3
II. HASZNOS TUDNIVALÓK -----	7
III. A program tartalma -----	9
IV. A program tananyaga -----	10
IV.1. Modul: A kritikai gondolkodás fejlesztése – Ráhangolódás egy témára -----	10
IV.1.1. Tanulási feladat – Szabad asszociációk egy témára-----	10
IV.1.2. Értékelés, önértékelés-----	12
IV. 2 Modul: A kritikai gondolkodás fejlesztése – Jelentésteremtés, témafeldolgozás -----	14
IV.2.1 Tanulási feladat – Információk és információforrások értékelése-----	14
IV.2.2. Értékelés, önértékelés-----	17
IV.3. Modul: A kritikai gondolkodás fejlesztése – Reflektálás, metakogníció -----	18
IV.3.1. Tanulási feladat – Témazáró reflexiók-----	18
IV.3.2. Értékelés, önértékelés-----	19
V. Összegző értékelés -----	21
Mellékletek -----	22
Függelék – Irodalomjegyzék, a felhasznált és ajánlott nyomtatott és digitális források, adatbázisok, linkek -----	58

I. A PROGRAMFÜZET ALAPADATAI

A program megnevezése:

A kritikai gondolkodás fejlesztése az információforrások és információk önálló, reflektív kezeléséért a középiskolák 11-12. évfolyama számára

A fejlesztő team tagjai: Dr. Béres Judit

A program célja:

A mintaprogram fő célkitűzése a kritikai gondolkodás tanítása, fejlesztése, valamint azzal szoros összefüggésben az információs műveltség tágítása, és az interaktív és reflektív tanulás mozgósítása, hasznosítása.

A kritikai gondolkodás a sikeres tanuláshoz és az információs társadalomban való érvényesüléshez szükséges kulcskézszségek egyike, amely valójában nem is egy készség, hanem komplex készségegyüttes. Kulcsszerepe van benne a bloomi taxonómia szerinti *magasabb rendű gondolkodási műveletek* (lásd 1. melléklet) készségszintű elsajátításának, mint amilyen az analízis, a szintézis és az értékelés. Nélkülözhetetlen hozzá az információs műveltség is, amely lehetővé teszi, hogy a különféle célokkal begyűjtött, gyakran szüretlen információforrásokból származó rengeteg információt relevanciájuk szerint értékelni és az adott probléma megoldása érdekében alkalmazni tudjuk. Az ehhez szükséges sokrétű forrásismereten és az információkezelés kultúráján túl a kritikai gondolkodásban kulcsszerepe van a nyelvi és egyéb készségeknek is (pl. értő olvasás, kreatív írás, beszédkultúra, vitakészség, érvelési és döntéshozatali technika, logika, társas készségek).

A foglalkozás keretében a tanulók kritikai gondolkodását fejlesztő, információk és információforrások használatára és értékelésére épülő kutatási és alkotási gyakorlatok segítik az ismeretszerzést. Ezen ismeretek részint a tanulási nehézségek leküzdését illetve megelőzését segítik, vagyis az egyén hatékony, önálló tanulásának fejlesztését célozzák, részint pedig biztosítják a személyes boldogulásához, fejlődéséhez, mindennapi életéhez, tanulásához, tájékozódásához és munkájához elengedhetetlen információs készségeket. A foglalkozás fejlesztési feladatai olyan, a NAT által is kiemelt fejlesztési területekre irányulnak, amelyek több kulcskompetencia alapját képezik pl. a kritikai gondolkodás, a kreativitás, a sokoldalú problémamegoldás, az értékelés és döntéshozatal.

A kritikai gondolkodás fejlesztése tantárgyközi, közös fejlesztési feladat kellene legyen. Ezért a mintaprogram fő pedagógiai jellemzője egy olyan integratív és tantárgyközi, egyben interdiszciplináris szemlélet, amely a tanulók érdeklődését és tapasztalatait is figyelembe veszi, miközben biztosítja számukra a magas szintű információs műveltséghez, kritikai gondolkodáshoz és az önálló, reflektív tanuláshoz szükséges készségek megszerzésének sokoldalú lehetőségét.

A foglalkozás olyan kognitív készségek fejlesztését és alkalmazását segíti, amelyekre azután bármilyen műveltségi területen vagy élethelyzetben építeni lehet. A cél egy

olyan eszköztudás elsajátíttatása, melyet a teljes tanulási folyamatban és azon túl is bármely ismeretszerző és információfeldolgozó tevékenységük során alkalmazni tudnak a tanulók. A program fel kívánja készíteni a tanulókat a megfelelő információszerzési, tárolási, feldolgozási és átadási technikákra, valamint megismerteti velük az információkezelés jogi és etikai szabályait.

A program – alapkészségfejlesztő jellegénél fogva – rendkívül alkalmas arra, hogy egyrészt szervesen kiegészítse és segítse a szaktárgyi tanórák keretében nyújtott oktatást, másrészt könyvtárhasználati órákhoz, olvasásra nevelési kezdeményezésekhez, tanulási nehézségekkel küzdők felzárkóztatásához, önképző körökhöz, szakkörökhöz is kiválóan kapcsolódhat.

A foglalkozást sokoldalú felhasználhatóságából adódóan könyvtárostanárok, szakpedagógusok, valamint nem szakrendszerű foglalkozások vezetői egyaránt vezethetik, illetve kamatoztathatják munkájukban. A gyakorlatok során alkalmazott módszertan a tanulási, megismerési folyamatokra irányul, a valóságnak megfelelő problémákkal és környezetben. A középpontban a konstruktivista paradigma alapján mindvégig az interaktív, reflektív, élményszerű tanulás áll. Mivel a foglalkozás tantárgyfüggetlen, a részvétel nem igényel a tanulótól előzetes szaktárgyi ismereteket.

A program jelen változata középiskolásoknak készült, azon belül is főként a továbbtanulni szándékozók nagyobb részét kitevő gimnáziumi és szakközépiskolai tanulók közül az érettebbeknek (11-12.évf.), azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a felsőoktatásba belépők további érvényesülését biztosító alapkészségek egy meghatározó csoportja megfelelő színvonalra fejlődjön, s biztos alap lehessen a további sikeres tanuláshoz, önmegvalósításhoz. E választás oka az a szomorú általános tapasztalat, miszerint a középiskolát végzett tanulók meglepően nagy hányada komoly hiányosságokkal érkezik a bolognai rendszer felsőoktatásába, akár a gondolkodási készségekre, az önálló kritikai gondolkodásra és tanulásra, vagy az információelemzésre és -értékelésre való képességüket, akár az anyanyelvi és általános műveltségüket, írási és olvasási, szövegértési készségüket nézzük (nem beszélve a tárgyi tudás vészes hiányosságairól).

Ugyanakkor a megcélozni kívánt korosztály szellemi érettségének megfelelő kisebb tematikus változtatással a program alapelvei jól hasznosíthatóak a fiatalabb középiskolások (9-10. évf.), valamint a kisebbek, általános iskolások körében, de ugyanígy átalakítható akár egyetemi hallgatók trenírozására is. A fiatalabbak esetében az adott téma történetek, mesék formájában való kontextualizálásával tehetjük érthetővé a tárgyalt problémát, nem kell azonban a Bloom-taxonómia szerinti alacsonyabb gondolkodási szintre korlátozni a feladatokat. Az Amerikai Egyesült Államokban, ahol immáron sok évtizedes hagyománya van a kritikai gondolkodás tanításának-fejlesztésének, az ilyen témájú kurzusok, programok széles választéka áll rendelkezésre az általános iskolásoknak szólóktól a középiskolásoknak készítettéken át az egyetemistáknak kidolgozottakig, s nem egyszer e-learning tananyag formájában. Ez lenne a jövő kihívása számunkra is.

A program időtartama: 5-20 óra (modulválasztástól függően)

A program során elsajátítandó kompetenciák (ismeretek, fejlesztett képességek, attitűdök) :

A tanuló legyen képes...

- az önirányító, önfegyelmezett, önellenőrző és önjavító gondolkodásra, önálló, interaktív, reflektív tanulásra, ezáltal az új ismeretek hatékony elsajátítására, feldolgozására és beépítésére
- a magasabb rendű gondolkodási képességek működtetésére (a tudományos megismerés modellje alapján): a diák információs igényét meg tudja fogalmazni megfelelő kulcsszavakkal, kérdésekkel, igyekszik több különböző szempontból megközelíteni a problémát, képes a kiinduló problémát egy magasabb absztrakciós szintre fejlesztve hipotézist alkotni, majd a begyűjtött és értékelt releváns információk birtokában képes hipotézisét ellenőrizni, s levonni a következtetéseket, tanulságokat
- magas szintű forrásismeretre és -használatra: az adott feladat/probléma követelményeinek megfelelően a diák ki tudja választani és alkalmazni tudja a releváns információk kinyerésére leghatékonyabban alkalmazható információforrásokat és keresési módszereket
- az információk önálló értékelésére, szelektálására, rendszerezésére, szintézisére, kritikus alkalmazására
- a komplex információ előállítását, bemutatását és megértését elősegítő eszközök használatára, valamint az internet-alapú szolgáltatások elérésére, a segítségükkel való kutatásra
- szelektív irodalomgyűjtésre és bibliográfiakészítésre hagyományos és számítógépes források, adatbázisok felhasználásával, ismerje és kövesse a forrásfelhasználás (idézés, hivatkozás) szabályait, etikai normáit.

A programban alkalmazott értékelési módszerek:

Értékelés formája	Program közbeni csoportos és önértékelés
Értékelés rendszeressége	A program és modulok végén, modul folyamán
Értékelés tartalma	A program, illetve a modul tananyagának feldolgozása, gyakorlati feladatvégzés, produktum létrehozása

II. HASZNOS TUDNIVALÓK

A program megvalósításában való előrehaladás rendszere:

- A program tananyagát modulokra bontottuk. A modulokra való felbontás alapját a modul során elsajátításra kerülő kompetenciák, ismeretek, motivációs elemek adják. Az egyes modulokon belüli tanulási feladatok a leckéken belüli részcélkitűzések szerint kerültek felosztásra. Minden tanulási feladathoz önellenőrzés, önértékelési, értékelési forma: kérdések, feladatok találhatóak, melyek segítségével a tanuló, illetve a tanulókból alkotott csoport ellenőrizheti, milyen mértékben sikerült elsajátítani a tanulási feladatban meghatározottakat. A modulok végén azok tananyagára épülő feladatok találhatóak, melyek segítségével a foglalkozás vezetője ellenőrizni tudja a tanuló előrehaladását a modul célkitűzésére vonatkozóan. A program összegző értékeléssel zárul, melynek segítségével a foglalkozás vezetője komplex módon ellenőrizni tudja, hogy mennyire felelt meg a programban végzett tevékenység a célkitűzéseknek.
- A teljes programot képező három modul a kritikai gondolkodás hazai iskolai tanításában széles körben alkalmazott RJR-modellre (ráhangolódás-jelentésteremtés-reflexió) épül, de – a szükséges gondolkodási műveletek készségszintű elsajátítása érdekében, azokat több példán és alkalmon keresztül begyakoroltatva – a szokásostól eltérően több órás munkára terjeszti ki az egyes fázisokat, sokoldalúan gyakoroltatva mindazt, amit az itt megadott feladatokból válogatva egy tanóra lekciként is el lehet végezteni. Ilyen módon lehetőség nyílik arra, hogy a teljes programot (20 óra) vagy csak az egyik modult (5 óra) valósítsuk meg, esetleg egyetlen tanóra menetét képezzük le a három fázisra és a hozzájuk tartozó munkamódszerekre, feladattípusokra. A részletekben való felhasználást megkönnyítendő a modulok feladatai megfeleltethetők egymásnak, tehát a ráhangolódás fázisának bizonyos feladatai párosíthatók a jelentésteremtés és a reflexiók fázisának egy-egy feladatával, együtt alkotva egy vagy több tanóra való tennivalót.

A tanulást segítő eszközök:

- Digitális, illetve egyéb oktatástechnikai eszközök
- Hagyományos források, könyvtári eszközök
- Interneten elérhető információforrások, adatbázisok, hasznos linkek

A program során alkalmazott módszerek (pl.: kooperatív struktúrák, csoportos munka, projekt módszer, párban, egyénileg munkálkodás...stb.):

A mintaprogram feladatainak megoldása többnyire kooperatív tanulási technikákkal történik, a tanulók párokban és kiscsoportokban dolgoznak – ez az interaktivitás ösztönzi leginkább az egyént arra, hogy aktív gondolkodással és sokoldalú együttműködéssel jusson el az ismeretek megszerzésének, megértésének és a lehető leghatékonyabb felhasználásának képességéhez. A kooperációban végzett tanulás elősegítheti a kritikai gondolkodásra nevelés fő céljainak elérését, mint amilyen a

problémamegoldó és döntéshozó képesség, de a nézetkülönbségek leküzdése és a konszenzusok kialakítása során fejleszti a kommunikatív és szociális kompetenciát is.

A témára való ráhangolódás fázisában, valamint a reflexiók szakaszában gyakran előfordulnak egyéni munkát igénylő szóbeli és írásbeli feladattípusok (egyéni vélemény, kérdésfeltevés, érvelés, esszé) is, amelyek szintén igen alkalmasak a kritikai gondolkodás fejlesztésére, ugyanakkor fejlesztik a tanuló önismeretét és önálló tanulásra való képességét is.

Piktogramok a tananyagban való előrehaladás segítésére:

Olvassa el figyelmesen, keresse az interneten vagy adatbázisban

Fontos rész

Megértést könnyítő példa

Értékelő kérdések, feladatok

Önállóan vagy csoportosan feldolgozandó feladat

III. A PROGRAM TARTALMA

Modul sorszáma	Témakör, cím	Időtartam (óra)
1.	Modul	5
2.	Modul	5
3.	Modul	5
4.	Összegző értékelés	5

IV. A PROGRAM TANANYAGA

IV.1. Modul: A kritikai gondolkodás fejlesztése – Ráhangolódás egy témára

Tudnivalók a modul feldolgozásához:

Bevezetés

Ebben a modulban az a célunk, hogy a tanulókat célzott feladatok segítségével ráhangoljuk egy adott, a kritikai gondolkodás fejlesztésére alkalmas témára, arra ösztönözve őket, hogy kezdjenek el gondolkodni a témáról. Célunk továbbá, hogy azon tanulók is merjenek hozzászólni, merjék szavakba önteni érzéseiket, gondolataikat, és gyakorolják saját álláspontjuk, ötleteik, egyedi megoldási javaslataik megfogalmazását, megosztását, akikben a hagyományos tanórákon egyfajta gát alakult ki, mert többnyire azzal találkoztak, hogy az ő véleményük, hozzászólásuk nem fontos vagy rossz.

A modul bemutatja, hogy az új információk hatékonyabb befogadása és mélyebb megértése érdekében hogyan mozgósíthatjuk a tanulók témára vonatkozó addigi tapasztalatait, már meglévő (valós és vélt) tudását, információit és dezinformációit, előfeltevéseit és félreértéseit. Célunk, hogy a tanulót rávezessük saját előzetes tudása megvizsgálására.

A modul elvégzése után a tanuló:

- legyen képes egy adott témáról való szabad asszociálásra, nyílt és önálló gondolkodásra
- legyen képes egy adott témáról való intellektuális párbeszédben való részvételre, hozzászólásra, érzékenyen reagáljon a látottakra és a hallottakra (legyen interaktív és reflektív)
- legyen képes önállóan elvégezni egy részfeladatot, melynek során már meglévő tudását rendszerezi és új asszociációkat épít ki

A tanulási feladatokhoz tartozó rész célkitűzések

A tanuló a tanulási feladatok elvégzése után képes lesz:

1. gondolatok, információk, fogalmak rendszerezésére, a közöttük feltételezhető logikai kapcsolatok felismerésére
2. ezeket összefoglaló ábra, táblázat, rövid szöveg elkészítésére
3. véleménye, feltételezései, kérdései közérthető felvetésére
4. elfogadni a nézetek és vélemények sokszínűségét, mások eltérő álláspontját

IV.1.1. Tanulási feladat – Szabad asszociációk egy témára

A tananyag és a feldolgozás részletes bemutatása

Fontos, hogy a választott téma mindenképpen olyan legyen, amely aktuális és valós társadalmi probléma, s várhatóan érdekli az adott korosztályt, mérlegelésre, vitára, reflektálásra sarkallja, ezáltal alkalmas lesz a szemléletformálásra és a kritikai gondolkodás fejlesztésére. Különösen célravezetőek az olyan kényes témák, amelyek

eleve megosztják a társadalmat, a közvéleményt, amelyek más-más nézőpontokból védhetőek vagy támadhatóak, előítéleteket vagy együttérzést ébresztenek, de mindenképpen határozott állásfoglalásra ösztönöznek (pl. szélsőséges eszmék, szenvedélybetegségek, szexuális orientációk, családon belüli erőszak, etikai kérdések, vallás- és szólásszabadság, nemi szerepek, esélyegyenlőség, társadalmi befogadás/kirekesztés, rasszizmus, környezettudatosság, felelős állattartás, jogok és tilalmak). Jelen mintaprogramban az esélyegyenlőség példájával dolgozunk a nemi szerepek szemszögéből, mivel ez a kérdéskör elég komplex ahhoz, hogy a tanulókat sokféle valós problémáról gondolkodtassuk. Ha a tanulók ilyen témákon edződtek, már képesek a kritikai gondolkodásra és természetes módon végzik a hozzá kapcsolódó kognitív műveleteket, utána gyakorlatilag bármilyen új ismerettel és információval interakcióba tudnak lépni, bármely problémakörhöz és/vagy tananyaghoz kapcsolódó kérdéshez tudnak majd ilyen módon viszonyulni.

Kulcsfontosságú, hogy a tanulók mindannyian aktívan, tevékenyen részt vegyenek a ráhangolódásban, s ne csak a foglalkozásvezető próbálja meg passzivitásba húzódo közönségét motiválni. Az asszociációk, ötletek, hozzászólások elhangzásakor nem kérdőjelezzük meg azok igazságértékét, hanem később, az információkeresés-feldolgozás fázisában a tanulók maguk fogják revideálni korábbi ötleteiket. Váljon természetes igénnyé a tanulóknál, hogy érdemben hozzászóljanak egy problémához!

Gondolja át, hogy mit kell tennie Önnek mint foglalkozásvezetőnek a tanulás megszervezése érdekében a foglalkozás előtt, a foglalkozás alatt és a foglalkozás után! (eszközök előkészítése, szükséges (kiosztandó) anyagok sokszorosítása, megfelelő feladattechnikák kiválasztása, térszervezés, csoportalkotás szempontjainak kitalálása (pl. heterogén vagy homogén csoportok, eltérő vagy hasonló képességű párok), feladatok időkereteinek meghatározása, feladatmagyarázatra és szerepek kiosztására való felkészülés, a foglalkozásvezetői közreműködés megtervezése pl. megfigyelés, segítségnyújtás, értékelés módjai)

Minden feladatban dönt betűkkel szerepelnek a kritikai gondolkodást fejlesztő feladatok, technikák megnevezései. A feladatok megoldása előtt (a későbbi modulokban is) magyarázzuk el és modelláljuk az alkalmazott technika lényegét. Ehhez segítség található: Bárdossy Ildikó et al., 2003. p. 314-374. interaktív és reflektív kritikai gondolkodást fejlesztő technikákat összefoglaló 13. fejezetében.

Feladatok:

1. *Asszociáljunk*, mi jut eszünkbe az ESÉLYEGYENLŐSÉG témájáról! A központi fogalomhoz kapcsolódóan kezdjük el leírni a felmerülő gondolatokat, információkat, fogalmakat, részproblémákat! Készítsünk közösen poszteren/táblán *fürtábrát*, amelyen jelöljük az elemek közti lehetséges *logikai kapcsolatokat*!
2. Válasszunk ki egyet a *fürtábrán* szereplő résztémakörök közül, s megállás nélkül, egy szabad gondolatfolyamban mindenki készítsen *írást saját maga számára*, minden eszébe jutó ötletéről! Osszuk meg ötleteinket a többiekkel, *egészítsük ki a fürtábrát*!

3. Nézzünk meg közösen a Szerep – Nem szerep című kisfilmválogatást, illetve időszerűen csak egy-kettő filmet, majd mondja el mindenki szabadon, saját tapasztalatai alapján a *véleményét* a filmen felvetett, a nemek esélyegyenlőségét érintő problémákról! A kisfilmek címei: Nők és politika?; Dolgozó nő? Életpálya – magánélet; Életpálya – karrier; Apafej
4. A *kettéosztott napló* módszerével dolgozzuk fel egyénileg Tamás Gáspár Miklós mellékelt cikkét (2. melléklet)! Figyeljétek meg, *milyen érvekkel* dolgozik a szerző, jegyezzétek fel, mit gondoltok ezekről! Beszéljük meg közösen, kinek mi a *véleménye* a cikkben felvetett esélyegyenlőségi problémákról!
5. Párokban *T-táblázatban* dolgozzuk fel Nagy Boldizsár és Tóth Krisztina mellékelt (3. melléklet) írása alapján a szövegekben megjelenő nőiesség- és férfiasság-képet! A pár egyik tagja az egyiket, a másik pedig a másik szöveget olvassa el, majd a feldolgozás során ismertesse meg társával! Beszéljük meg közösen, mit gondoltok a szövegekben felvetett nőiesség- és férfiasság-felfogásokról, tudtok-e velük azonosulni, ellenzitek-e őket, *indokoljátok* is álláspontotokat!
6. Kiscsoportokban dolgozzatok! Hasonlítsátok össze az Orlan és Drozdik Orsolya alkotásáról, valamint a modellről szóló mellékelt (4. melléklet) fotókat! *Elemézzétek*, mi a közös téma/üzenet és *milyen eszközökkel* jelenítik ezt meg? Rövid egyéni gondolkodás után együtt dolgozzátok fel *Venn-diagrammal* a hasonlóságokat és a különbözőségeket, majd fogalmazzatok meg *saját véleményeteket* is a szóban forgó problémáról! A foglalkozásvezető irányításával az osztály közösen is megbeszéli a témát (a csoportok képviselői előadják eredményüket), amihez hozzá lehet szólni, majd közösen *értékeljük* az egyes értelmezések erősségeit és gyengeségeit.

Szorgalmi feladat: Aki érdeklődik, egyénileg utánaolvashat, hogy pontosan ki is a két művész és milyen hasonló témájú alkotásokkal váltak híressé! A következő foglalkozáson osszátok meg a többiekkel, amit megtudtatok!

7. Nézzétek meg a mellékelt (5. melléklet) fotókat! Tartsunk *ötletbörzét* róluk, kerüljön fel minden ötlet a táblára/poszterre! Mondjátok el, mit gondoltok az ábrázolt problémáról, keressétek a lehetséges *okokat és következményeket*, illetve a megoldási/segítségnyújtási lehetőségeket!

Szorgalmi feladat: Akit érdekel a téma, több információhoz és támogatáshoz juthat, ha elolvassa Judith Herman: Trauma és gyógyulás: Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig vagy Patricia Evans: Szavakkal verve: Szóbeli erőszak a párkapcsolatokban című könyvét. Két pár vállalja, hogy közösen *szóbeli összefoglalót készít egy-egy könyv lényegéről* a többiek számára!

IV.1.2. Értékelés, önértékelés

1. Az asszociációk egyénileg vagy táblára/poszterre való felírása során nem

alkalmazunk értékelést, nem firtatjuk a felvetések, ötletek igazságát, helyességét, helyesírását. Erre a jelentésteremtés moduljában lesz mód.

2. Önértékelés az osztályban folytatott vitán, ötletbörzén elhangzottak alapján.

IV. 2 Modul: A kritikai gondolkodás fejlesztése – Jelentésteremtés, témafeldolgozás

Tudnivalók a modul feldolgozásához:

Bevezetés

Ebben a modulban a választott téma részletes megismerésére, feldolgozására kerül sor. A modul bemutatja, milyen utakon és módokon történhet az új információkkal, gondolatokkal való találkozás, a tanuló hogyan kezelheti hatékonyan azokat, és hogyan kapcsolhatja össze az újat a már ismerttel, a korábban felhalmozott személyes tapasztalataival és tudásával.

A modul elvégzése után a tanuló:

- önálló alkalmazás szintjén ismerje az adott feladat/probléma megoldásához legcélravezetőbb információkeresési technikákat, amelyek révén a legtöbb releváns információt szolgáltató információforrást eléri és használja
- legyen képes önállóan elvégezni egy részfeladatot, melynek során értékeli, szelektálja, átrendezi, szintetizálja, adaptálja vagy elveti az információkat
- legyen képes következtetések megvitatására, összefüggések felfedezésére, egymással kapcsolatban nem álló információk összekapcsolására (értelmező megértésre).
- legyen képes a tartalom objektív megítélésére, elemzésére, értékelésére (kritikai megértésre)

A tanulási feladatokhoz tartozó rész célkitűzések

A tanuló a tanulási feladatok elvégzése után képes lesz:

1. önálló ítéletalkotás és értékelés révén az információ és információforrás relevanciájának (helytállóságának, jelentőségének, használhatóságának) felismerésére
2. információkeresési feladatainak sokoldalú és magas színvonalú megoldására
3. eredményeinek/véleményének/gondolatainak szemléletes bemutatására az arra legalkalmasabb írásbeli vagy szóbeli műfajok egyikének segítségével (pl. vitában részt venni, posztet, powerpoint prezentációt, esszét, összegző beszámolót készíteni)

IV.2.1 Tanulási feladat – Információk és információforrások értékelése

A tananyag és a feldolgozás részletes bemutatása

A jelentésteremtés fázisában célunk, hogy fenntartsuk a ráhangolódás fázisában kialakult figyelmet, a téma iránt felébredt érdeklődést.

Segítsük a tanulókat a bennük zajló megértési folyamatok követésében (pl. olvassa újra, amit nem értett, esetleg nézzen utána valamely (több) forrásban, tegyen fel az elhangzottak kapcsán kérdéseket, a későbbi tisztázás céljából készítsen jegyzeteket)!

Tegyünk fel gondolkodtató (nem adatokra, tananyagra való emlékeztető firtató) kérdéseket, amelyek a tanulótól információk értelmezését, gondolatok szintetizálását, képek és szimbólumok lefordítását, vélemények értékelését, elképzelések alkalmazását követelik meg! Ellenőrző ténykérdéseket ritkán és csak a gyors visszacsatolás érdekében alkalmazzunk! Hasonló okok miatt ne alkalmazzunk az értékelésben olyan módszereket, mint a feleletválasztós teszt, mert az sokkal inkább a rövidtávú memória teszteléséről szól, semmint a kritikai gondolkodás aktivizálásáról!

A témafeldolgozásnak interaktív módon kell történnie, a tanulókat aktivizáló egyéni és csoportos feladatok segítségével. A foglalkozásvezető nem a feldolgozandó téma egyoldalú közlöje és ellenőrzője, hanem a munka animátoraként, segítőként van jelen, aki gondolkodtató kérdéseket tesz fel, válaszol az esetleg felmerülő, továbblépést gátló kérdésekre, továbbgördíti az elakadt vitát, megmagyarázza a nem világos feladatot, felhívja a figyelmet a kapott szerepek betartására, odafigyel a feladatok időkeretének betartására, táblán/poszteren segít összeírni az egyéni/csoportos ötleteket.

E modulban a feladatok szándékosan komplexek, vagyis egyszerre több kritikai gondolkodást fejlesztő technika alkalmazását is megkövetelik.

A feladatmegoldások során a tanulókat minél többféle hagyományos és elektronikus információforrás kritikus használatára kell ösztönözni.

Rendszeresen utaljunk vissza a ráhangolódás idején előhívott tapasztalatokra, ötletekre, s biztassuk a tanulókat arra, hogy az újonnan megismert források, információk birtokában (ha szükségesnek ítélik) tegyenek módosítási javaslatokat, változtatásokat pl. a foglalkozás elején készített fűrtábrán, s indokolják is javaslatukat.

Mivel ennek megtanítása egész órákat is igénybe venne, gyűjtsük össze konkrét példákkal és adjuk mindenkinek kézbe, hogyan kell szakszerűen elkészíteni a várt résztermékeket pl. bibliográfia, hivatkozás!

A prezentációk közös értékelésekor beszéljük meg azt is, milyen kell legyen egy jó prezentáció, s a tanulók saját keresési tapasztalatai alapján milyen buktatói vannak egyes források kritikátlan használatának pl. Google, Wikipedia (hogyan szerveződnek ezek, mit várhatunk tőlük és szerzőiktől, mit nem), miben nyújtott többet egy-egy adatbázis az általános keresőknél és wikiknél stb.

Feladatok:

1. Nézzük meg Bódis Kriszta Báriséj című gender-dokumentumfilmjét egy békési lovári közösség nőkre vonatkozó hagyományairól! A filmből származó, fénymásolatban kiosztott (lásd melléklet) idézeteket a felidézés segítése érdekében mindenki egyénileg olvassa el, majd kettéosztott naplóval fűzzön megjegyzéseket, véleményt hozzájuk! Vitassuk meg közösen a film által felvetett esélyegyenlőségi témát, vonatkoztassuk saját életünkre, családukra, társadalmunkra, kultúránkra!

Olvassuk el otthon Kovai Cecilia mellékelt (7.melléklet) kulturális antropológiai írását!

2. Bódis Kriszta Báriséj című filmje a rendező szándéka szerint a *gender-dokumentumfilm* műfajába tartozik. Alkossunk szakértői kiscsoportokat, nézzünk utána a rendelkezésre álló hagyományos és internetes forrásokban, hogy mit jelent a GENDER fogalma! Olvassunk utána annak is,

hogy milyen tudományterületek hasznosítják ezt a szemléletmódot! Összesítsük poszteren/táblán az eredményeket!

3. A következő alkalomra minden csoport válasszon magának egy témát az alábbiak közül, s az ajánlott szakirodalomból kiindulva, egyéni forrásgyűjtéssel dolgozza fel:

- Nőkre vonatkozó hagyományok különféle kultúrákban pl. a nők és az iszlám, kínai nők, afrikai (pl. szomáliai) nők, cigány nők stb.

Ajánlott: Joan Wallach Scott: *Van-e a nőknek történelmük?* Bp.: Balassi, 2001.
Waris Dirie: *A sivatag lányai.* Bp.: Partvonal, 2006.

- Test, nemiség – sztereotípiák és tévhitiek a görögöktől Freudig.

Ajánlott: Thomas Laqueur: *A testet öltött nem: Test és nemiség a görögöktől Freudig.* Bp.: Új Mandátum, 2002.

- A tökéletes férfi eszménye és a harcművészetek, valamint a sport.

Ajánlott: Hadas Miklós: *A tökéletes férfi születése.* Bp.: Helikon, 2003.

- A reklám- és szépségipar negatív hatása a nők és férfiak önértékelésére.

Ajánlott: Naomi Wolf: *A szépség kultusza.* Debrecen: Csokonai, 1999.

Váljatok *szakértő csoportokká*, és néhány konkrét példa alapján készítsetek 15 perces *összefoglaló prezentációt* saját témátokról, amit majd bemutattok az osztály egészének! A prezentációkhoz használjatok, *vessetek össze* minél több hagyományos és internetes forrást és szerzői véleményt, a prezentációban pedig *hivatkozatok* rájuk, ha használtátok őket! Keressetek minél több találó szemléltető képet, ábrát, filmbejátszást stb. Munka közben készítsetek szakszerű *bibliográfiát* résztémátok szakirodalmából, valamint gyűjtsétek össze és osszátok ki *handouton* a *kulcsfogalmakat*, valamint a *hasznosnak talált honlapok, adatbázisok* elérhetőségeit!

4. *Reciprok tanítás:* Mivel nincs idő arra, hogy mindenki tanulmányozza az összes résztémát és forrást, a többieknek abból kellett megtanulniuk a szükséges tudnivalókat, amit *szakértő* társaiktól hallottak. A szakértők dolgozzanak ki valamilyen értékelő módszert, mellyel következő órán ellenőrzik, hogy sikeres tanárok voltak-e! Végül *értékeljük* egymás prezentációit és tanítási/ellenőrzési módszereit, *indokoljuk*, mi volt az erősségük, gyengeségük, mi tetszett, mi nem, mit lehetett volna *másképp megoldani!*

5. Rendezzünk *akadémikus vitát* arról, hogy a kultúra, hagyományok miatt elkövetett erőszakos cselekmények, bántalmazások büntettek-e vagy sem! Alkossunk négyes kiscsoportokat, minden csoporton belül az egyik pár a támogató, a másik pár az ellenző álláspontra kell helyezkedjék (akkor is, ha valódi meggyőződésük más!). Végül összesítsük poszteren/táblán az érveket és ellenérveket, vitassuk meg az eredményt!

6. Olvassuk el és dolgozzuk fel, *értelmezzük* közösen a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégiai Tervet (2010-2021)! Mit gondoltok róla? Indokoljátok!

IV.2.2. Értékelés, önértékelés

1. A csoportok a modul során véleményalkotással értékelik egymás munkáját. Megbeszélik, mi volt a hiba, tévedés, rossz megoldás, valamint a nagyon jó megoldás, jó ötlet egymás munkájában.
2. A modul végén a csoportok 5 fokú skálán értékelik tagjaik munkájának pontosságát, megbízhatóságát, hatékonyságát, kreativitását – indokolják is, hogy miért!

IV.3. Modul: A kritikai gondolkodás fejlesztése – Reflektálás, metakogníció

Tudnivalók a modul feldolgozásához:

Bevezetés

Ebben a modulban a kritikai gondolkodásra való képességet kiválóan fejlesztő metakognícióval (gondolkodás a gondolkodásról) dolgozunk. A modul feladatai saját gondolkodási folyamataik megértésére ösztönzik a tanulókat, akiknek ezáltal javul a gondolkodási kompetenciájuk és tudatosabbakká válnak az önirányító, önfegyelmzett, önellenőrző tanulásban.

A három modul közül ezen utolsó hivatott arra, hogy segítse az újonnan tanult ismeretek leülepedését és megszilárdulását, vagyis azt, hogy megvalósuljon a feldolgozott téma elmélyült megértése, s a tanuló maradandó tudást szerezzen.

A modul elvégzése után a tanuló:

- önálló alkalmazás szintjén ismerje a metakogníció különféle technikáit
- legyen képes önállóan elvégezni egy részfeladatot, melynek során saját szavaival összefoglalóan meg tudja fogalmazni a témafeldolgozás során szerzett új információkat, miközben számot ad az azokkal kapcsolatos saját érzéseiről, gondolatairól, a probléma önmaga számára való értelmezéséről

A tanulási feladatokhoz tartozó rész célkitűzések

A tanuló a tanulási feladatok elvégzése után képes lesz:

1. a tanult új információk, új gondolatok felismerésére és rendszerezésére, ezáltal új gondolati sémákat épít ki
2. a frissen tanultak szemléletformáló hatásának önelemző bemutatására
3. a szerzett új információk és gondolatok felhasználásával, egyéni vagy csoportos formában, írásban vagy szóban a téma lényeglátó összefoglalásának elkészítésére
4. a feldolgozott témával/problémával kapcsolatos nyitva maradt kérdések/lehetőségek egyéni továbbgondolására, esetleg (felkeltett érdeklődéséből fakadóan) a további folyamatos témafigyelésre, információgyűjtésre

IV.3.1. Tanulási feladat – Témazáró reflexiók

A tananyag és a feldolgozás részletes bemutatása

A tanulókat arra kell ösztönözni, hogy gondolkozzanak általában a gondolkodásról, valamint próbáljanak objektíven tekinteni saját gondolkodási és tanulási folyamataikra, ezáltal váljanak tudatosabb tanulókká és információfelhasználókká.

Biztassuk a tanulókat a feldolgozott témával/problémával kapcsolatos nyitva maradt kérdések/lehetőségek egyéni továbbgondolására, ami nyitottabbá teszi gondolkodásmódjukat, gazdagítja világlátásukat. Ösztönözzük a további folyamatos témafigyelést, információgyűjtést is, ami a téma iránt motivált tanulókat újabb kérdések megfogalmazásához, forráskutatásokhoz, valamint az adott társadalmi problémák megoldásáért való gyakorlati cselekvéshez vezetheti, nem utolsósorban pedig emeli a tanulók általános műveltségét és aktív, kritikusan gondolkodó és cselekvő állampolgárokká teszi őket.

Feladatok:

1. *Foglald össze saját szavaiddal*, hogy mit tanultál a modulok során a feldolgozott téma, valamint a források és információk hatékonyabb felhasználása tekintetében! *Rendszerezd táblázatban*, hogy mit tudtál már (mit jól és mit rosszul), mi hasznosat tanultál, s mit szeretnél még megtudni!

2. *Mit gondolsz, mit lenne a legfontosabb* megtenni saját életedben, valamint a környezetben és a társadalomban az órán tárgyalt probléma megoldásáért, illetve a megoldás felé mutató változsfolyamatok előmozdításáért? Írj *esszét* róla, melyet következő órán megoszthatsz társaiddal, s ők elmondják, *egyétértenek-e!*

3. *Olvassunk utána* kiscsoportokban az interneten, hogy hazánkban mely civil szervezetek foglalkoznak az adott problémában, illetve a modulok során tárgyalt részproblémákban érintettek felkarolásával, segítségével! Összesítsük az eredményt egy közös *poszteren!*

4. Hívjuk meg a legtöbbeket érdeklő civil szervezet képviselőit, hogy tartsanak tanulóink számára *interaktív műhelyfoglalkozást*, amely során még többet tanulhatunk a témánkról!

5. A modulok során összegyűjtött források alapján tanulmányozzátok mintaképpen néhány, az órán tárgyalt témáról szóló újságcikk, híradás, jelentés, szakkönyv, szakkikk szerzőjének gondolatmenetét! Páros munkában írjatok az iskolai diáklapba és/vagy a helyi sajtó számára közérthető, összefoglaló *jelentést* a probléma aktuális állásáról! Hívjátok fel a figyelmet a várható *veszélyekre, következményekre!* *Jósoljátok meg*, vajon mit hoz majd a jövő a probléma feloldása tekintetében; tegyetek *megoldási javaslatokat!*

IV.3.2. Értékelés, önértékelés

1. A foglalkozásvezető a modulokban végzett munka sikerességének mérésére visszacsatolásként bekéri a diákoktól az általuk készített táblázatokat, melynek alapján az egyéni és közös eredményeket összegző foglalkozást, közös megbeszélést megtervezheti!
2. Esszéíráskor a tanuló megírta esszéje alkalmas a foglalkozásvezetőnek való visszacsatolásra a problémamegértésről és az információhasználati szokások

javulásáról, de a szöveg nyersanyag is lehet egy következő órai záró vitához, amikor a többiek hozzászólásaik során értékelhetik is egymás véleményét.

V. ÖSSZEGZŐ ÉRTÉKELÉS

Feladat:

Készítsünk a tárgyalt problémáról (esélyegyenlőség) vagy annak részproblémáiról (pl. nemi szerepek) a modulok során feldolgozott források alapján *figyelemfelkeltő és ismeretterjesztő kiállítást* az iskola és/vagy a könyvtár és/vagy egy közösségi tér falaira, erre felhasználható tereibe! Használjatok *összefoglaló posztereket* ábrákkal, egy videosarokban vetíthettek szemléltető filmet is, meghívhattok a témában érdekelt civil szervezeteket bemutató standot nyitni, felkérhettek egy-egy ismert szakértőt előadni stb. A kiállítás megszervezéséhez és megvalósításához osszátok fel egymás között a szerepeket, ki miért lesz felelős!

Tevékenységi forma, módszerek: *Projektfeladat*, melyben kamatoztatjuk a modulok során tanult információs és forrásismereteket, valamint a kooperatív tanulás-gondolatszerzés új formáját tapasztaljuk meg.

Értékelés: A látogatók véleményeiket egy ládába dobhatják be egy előre elkészített értékelőlapon, ami visszajelzést jelent a munkátok sikeréről, visszhangjáról. A kiállítás befejezése után beszéljétek meg, ki mit hogyan oldott meg, mit lehetett volna jobban, hogyan lett volna szerencsésebb!

Elvárt eredmények: Célunk, hogy a projekt arra készítse a résztvevő tanulókat, hogy párhuzamosan és természetes módon alkalmazzák mindazokat a kritikai gondolkodásra és információkezelésre vonatkozó készségeket, amelyek megszerzésére az egyes modulok irányultak. A projekt tulajdonképpen egy szintetizáló gyakorlat két szempontból is: együtt hasznosítható benne minden elsajátított készség és ismeret, miközben a szerzett információkból új, jelentéssel bíró információegységeket hoznak létre, szintetizálnak a tanulók.

MELLÉKLETEK

1. melléklet: B. S. Bloom taxonómiája (1956): a nevelési célok kétszintű osztályozása a gondolkodási szintek és az azokat fejlesztő feladattípusok szerint

Példa a feladatmeghatározásokra	A GONDOLKODÁS SZINTJEI (kognitív taxonómia) követelmények	Példa a kérdésfelvetésekre
Alapműveletek		
Nevezze meg ...! Sorolja fel ...! Határozza meg ...! Válassza ki ...! Jelölje meg ...!	ISMERET a tanuló képes tényeket, fogalmakat, módszereket, szabályokat felismerni vagy felidézni	Ki, mi, mikor, hol, hogyan, mennyi, milyen, melyik ...?
Képzeld el ...! Mondja el saját szavaival ...! Mondjon példát ...! Különböztesse meg ...! Magyarázza el ...! Egészítse ki ...! Rajzolja le ...!	MEGÉRTÉS a tanuló megérti, amit közöltek vele, fel tudja használni a közlés tartalmát anélkül, hogy másfajta tartalommal hozná kapcsolatba	Mi az alapötlete ...? Milyennek képzeled ...? Mit gondolsz ...? Hogyan foglalná össze ...? Miért ...?
Használja fel ...! Változtassa meg ...! Számítsa ki ...! Módosítsa ...! Találja meg ...! Demonstrálja ...!	ALKALMAZÁS a tanuló képes az elméleti ismereteket, szabályokat, elveket, módszereket konkrét és sajátos esetekben használni	Hogyan példázza ...? Hogyan áll kapcsolatban ...?
Magasabb rendű műveletek		
Ossza fel ...! Válaszoljon ...! Illusztrálja ...! Bontsa elemeire ...! Vizsgálja meg ...! Hasonlítsa össze ...! Következtessen ki ...!	ELEMZÉS (analízis) a tanuló képes az adott tartalmat összetevő elemre, részére bontani	Mik a részei vagy tulajdonságai ...? Hogyan csoportosítaná ...? Miben hasonlít, miben különbözik ...? Mik az okai, indítékai ...? Mivel tudná bizonyítani ...?
Csoportosítsa ...! Kapcsolja össze ...! Tervezze meg ...! Alkossa meg ...! Javasoljon megoldást ...!	EGYBEFOGLALÁS (szintézis) a tanuló képes az elemekkel, részekkel dolgozni, és összerakni ezeket egy egészé, képes egy új modellt vagy struktúrát létrehozni	Mire következtet ...? Milyen gondolatokat fűzne ...? Hogyan tervezne, készítené egy új ...? Mi történne, ha ...-t ...-val kombinálnánk? Mi lenne, ha ...? Milyen megoldást javasolna ...?
Döntse el ...! Ítéld meg ...! Értékelje ...! Becsülje fel ...! Bizonyítsa be ...!	ÉRTÉKELÉS a tanuló képes mennyiségi és minőségi ítéleteket alkotni arról, hogy anyagok és módszerek mennyiben	Egyetért-e ...? Mit gondolsz ...? Mi a legfontosabb ...? Hogyan rangsorolná ...? Hogyan döntene ...?

Rangsorolja ...!	tesznek eleget a kritériumoknak (kritikai gondolkodás)	Milyen feltételeket szabna ...?
------------------	--	------------------------------------

2. melléklet

Tamás Gáspár Miklós: A nőkről

„A feminizmust csak ott viselik el, ahol úgyszólván nemzeti vagy helyi hagyománnyá vált: Nagy-Britanniában, a skandináv országokban, néhány német nagyvárosban.

Ezek mind alapvetően protestáns helyek, s a reformációt vagy később a nonkonformista "ébredés" tapasztalatát mélyebben átélte kultúrákban itt-ott kialakult némi egalitárius hajlam; ez segít, ha nem is sokat.

Kelet-Európában persze e tekintetben is rosszabbul állunk, mint a tizenkilencedik és a huszadik század fordulóján. Itt az egalitárius hajlam kiveszni látszik: ennek itt megvan a neokonzervatív és a posztfasiszta változata, mindkettőt a biológizmus (szociáldarwinizmus, rasszizmus, etnicizmus, szexizmus) befolyásolja. Természet vagy történelem? Ez a kérdés.

Ha - teszem azt - a cigányok "természetüknél fogva" ilyenek meg olyanok, ha a nők "természetüknél fogva" emilyenek, a melegek "természetüknél fogva" amolyanok, ha a "sikeres emberek" ún. rátermettségük miatt sikeresek, a vesztesek meg hiányos intelligenciájuk miatt "maradnak le", akkor a következtetés önként kínálkozik: számukra "speciális megoldások" szükségeltetnek, az általános emberi emancipáció pedig merő illúzió.

Ha viszont a történelem határozza meg az embercsoportok karakterét, akkor gyökeresen más a helyzet. Akkor azt a következtetést kell levonnunk, hogy az egyes - időben véges, elkerülhetetlenül mulandó - társadalmi hierarchiák nem örökre rögzített adottságok: meg lehet őket változtatni, s ha lehet, akkor alighanem kell is. Ha nincsenek rögzült, tehát megváltoztathatatlan társadalmi szerepek és funkciók, akkor nincs rá ok, hogy miért ne vessük egybe a fönnállót erkölcsi intuícióinkkal. Ha az embertípusok között nincsenek örök különbségek, akkor arra sincs ok, hogy visszautasítsuk az egyenlőséget. Hiszen akkor nincsen természetes, tehát változtathatatlan alsóbbrendűség és felsőbbrendűség. Akkor nincs ok rá, hogy valakik eleve alárendeljék magukat, engedelmesskedjenek, meghajoljanak.

Márpedig a tapasztalat arra utal, hogy sok egyéb más mellett a hierarchiák sem örökkévalók. Hol van a földet túró, szolgaságban sínylődő, tudatlan paraszti többség, amely a közelmúltban még majd minden társadalom többsége volt? Hol van a valaha babonásan tisztelt papi rend? Hol vannak a szerzetesség és a lovagság férfikozmoszjai? Elmúltak mind.

A nők és férfiak közötti különbséget azonban úgy állítják be - s itt úgy tetszhetik, a konzervatívok mellett szól a látszat -, mintha ez volna az egyetlen kivétel, hiszen itt csakugyan vannak élettani differenciák. A nők szülnék és szoptatnak, a férfiak nem. A két nem testi fölépítése is más. (A kultúra ezt még túlozza is az öltözködéssel és egyebekkel.)

Kérdés azonban, hogy ezek a valóságos különbségek indokolják-e azokat a magatartásokat és habitusokat, amelyek a történelemben kiindulópontjai voltak a nőkkel

kapcsolatos - máig élő - hiedelmeknek. A nőkről a régi germán törzsek úgy vélték, hogy nincs lelkük; ezért semlegesnemű a nőt jelentő "das Weib" a németben; a semlegesnem a régi indoeurópai nyelvekben még létező lelkes/lelketlen kontraszt "lelketlen" pólusának az utóda, a nő épp úgy tárgy, mint a kő. A lélek/test, az értelem/érzelem dichotómiákban (amelyek filozófiailag problematikusak) tudjuk, hová sorolták a nőket. Vagyontárgynak is tekintették őket. A nőket sok társadalomban teljesen a magánéletbe szorították, a hindu "purdah" és az arab hárem ugyanaz az intézmény. Sok helyütt a nőktől nem fogadtak el esküt, nem tanúskodhattak, megölésüket enyhébben ítélték meg, mint a férfiakét, sok helyütt a szexuális kihágásokért a családtagok következmények nélkül halálra kövezhetik a "hűtlen asszonyt". Még az európai közelmúltban se járhattak nők egyetemre, nem szavazhattak, nem örökölhettek. A tartós kapcsolatokon (házasságon) belüli nemi erőszakot nem nagyon büntetik. Még az olyan látszólagos előnyök, mint az a bírói gyakorlat, amely a válópörökben többnyire a nőknek ítéli a gyerekeket, is azon az előítéleten alapszik, hogy a nők dolga a gyereknevelés, nem a férfiaké, együtt a háztartással. A legtöbb ősi szent könyvben föltételezik, hogy az asszony "törekeny edény", amely/aki nehezen tud ellenállni az érzéki, az izgalmi, különösen a nemi késztetéseknek, nincs benne önkontroll, ezért védeni kell akár önmagától, el kell zárni, meg kell kímélni a célszerűtlen kísértésektől, óvni kell a saját szexualitásától - hiszen a legitim vérvonal (a törvényes örökösök tulajdonjoga) foroghat kockán.

És így tovább.

Ezek a korlátozások és előítéletek teljesen alaptalan hipotéziseken nyugszanak, amelyeket semmilyen kritikusan vizsgált tapasztalat nem támaszt alá. A nők nem kevésbé racionálisak, mint a férfiak - "csak másképp", szokták mondani, de még ez is roppantul bizonytalan, és az idevágó pszichológiai "eredmények" előítéletes, féloldalas kutatói programok eredményei, amelyek a kutatóknak azokból a benyomásaiból indulnak ki, amelyeket a környező kultúrából kritikátlanul tettek magukéivá, hogy aztán "tudományosan" bizonyítsák őket. Semmi nem utal arra, hogy a nők emocionálisabbak, érzelmesebbek lennének, mint a férfiak, s hogy szignifikánsan intenzívebbek (vagy - más kutatási programok alapján - kevésbé intenzívek) lennének a nemi szükségleteik, mint a férfiaknak.

A nők ősi elnyomása nem érv további elnyomásuk mellett. A földműveseket évezredekig elnyomták a nomád, lovas pásztorok felső rétegéből származó harcias nemesek. Furcsán néznénk arra az emberre, aki ennek alapján a jobbagység újbóli bevezetését javasolná. (Ugyan a kasztrendszernek több nyílt híve is van a mai magyar szélsőjobboldalon, de ezek sült bolondok.) A feketék rabszolgasorban tartása mellett is "természeti" és természetjogi érveket hoztak föl a tizenkilencedik században az amerikai Dél konzervatív gondolkodói. Ezek az érvek kivétel nélkül hamisnak bizonyultak. Húsz évvel ezelőtt a feketék "gyöngébb társadalmi teljesítménye" indokául matematikailag elemzett intelligenciahányados-elemzéseket használtak a neokonzervatív könyvkiadásban, publicisztikában. Az elemzés matematikailag szélhámosság volt, az empirikus adatokat pedig egyszerűen meghamisították, mint kiderült. (Nem szólva az IQ-tesztek kulturális részrehajlásáról, amelyek azt a fehér középosztályi versenyszellemet jutalmazták, amelyben nagy értéke van a gyors helyzetfölismerésnek, ami más társadalmi környezetekben nem a legfőbb érték. Csakugyan azt hinnénk, hogy a lassúbb, megfontoltabb hagyományos parasztember butább, mint a fürge kispolgár?)

Azt se nehéz kimutatni, hogy a nőknek azok a tulajdonságai, amelyeket ősidők óta a szemükre vetnek (pl. már az ókori Kelet költészetében) - elsősorban a kacérság, a színlelés, a házsártosság, a sírósság - tipikusan a gyöngébb fél taktikai vagy kényszercselekvései az erősebbel szemben. A hatalom birtokosának szívét meg kell lágyítani, büntetését hazugsággal ki kell kerülni, el lehet odázní, s ha nem megy, ellenállását, közönyét fárasztással (így a veszekedéssel) kell fölörölni. Akinek hatalma van, nem veszekszik. Dönt, cselekszik.

Ezek a vonások a fölszabadulással eltűnnek. Ahogyan eltűnt a paraszti alázat és a szentek tisztelete és a lovagi Frauendienst.

Nem fogjuk örökké azt látni a kávéházban, hogy a fiú beszél-beszél, a lány mosolyog és bólogat.

A feministák egyrészt harcolnak az ellen, hogy ugyanazért a munkáért még mindig kevesebbet fizetnek a nőknek, mint a férfiaknak. Harcolnak az ellen, hogy bár fizetünk a vendéglőben a főzésért, az irodában a takarításért, az iskolában a tanításért, a házimunka, a gyermeknevelés még mindig ingyenes kényszermunka, a produkciót fizetik, a reprodukciót nem, evvel is növelve az értéktöbbletet.[...]"

3. melléklet

Nagy Boldizsár: Miért hordanak a heteró pasik rózsaszínt?

„Múltkor óriásnap szemüvegre vadásztam az egyik kedvenc (meleg) barátommal. Mikor már a hatodik lazacrózsaszín felsőben feszítő pasit láttuk dizájner kiegészítőket válogatni, Tomi csendesen, de annál kétségbeesettebben jegyezte meg, hogy elege van már a buziszerkóban fickóskodó heterókból. Nem elég, hogy totál elérhetetlenek, de még össze is zavarnak bennünket azzal, hogy úgy néznek ki, ahogyan csak a melegeknek lenne szabad. Hol van már az az idő, mikor a lányok azon sopánkodtak, hogy minden trendi és jólfésült pasiról kiderül, hogy meleg? Most minden fordítva van: a hidratálókrémek címkéjét bújó pasinak hiába keressük a tekintetét a parfümpult mögül, mert a csajosztályról megérkezik a barátnő és együtt elindulnak a kasszához. Akkor most mi van? Támadnak a metroszexuálisok?

Tény, hogy egyre nehezebb különbséget tenni meleg és heteró között. Korábban ugye az volt a probléma, hogy a melegek viselkedtek heterósan – bár azért megtaláltuk egymást, a radar mindig kiszúrta azt a kis árulkodó jelet. De most, hogy itt ez a sok felszabadított fickó, akik tapsikolnak örömben, amiért nem kell megfelelniük a sör-foci-rambó ideálnak, úgy tűnik, minden a feje tetejére állt. Egy másik (heteró!) barátom nemrégiben azt mesélte, hogy operában voltak a (szintén heteró) haverjával. És miért ne érdekelhetné őket Tosca nyavalygása? Ez talán buzis?

Buzi-e vagy?

Nem feltétlenül: az újradefiniált férfiaság ugyanis úgy szól, hogy attól, hogy buzis vagy, még nem leszel... buzis. Az új férfitípus kialakulásában persze nagy szerepe volt nem csak feminista öreganyáinknak, hanem a fogyasztói piacnak is – meg kellett teremteni a vásárló férfi típusát. Amióta pedig Mark Simpson nevet is adott az új mutációnak, azaz megalkotta a metroszexuális férfi fogalmát (1994-ben), egyre több pasi indult el az önfelszabadítás útján. A metroszexuális hullám hatására a heterók is létjogosultságot kaptak arra, hogy kocsmá helyett bárókban ücsörögjenek, sör helyett koktélt rendeljenek, konditerem helyett fitness központba, spa-ba és mélyhámlesztó arckezelésre járjanak, a legtrendibb tervezők ruháira és kozmetikumaira költsék a pénzüket és magazinokat olvassanak, miközben meccs helyett sorozatokat néznek és a hajukat simítják.

A reklámokból lassan eltűnt a „férfiasan tökéletes” pasi és megjelent a helyén az anorexiás modellfiú: izom csak szolidan, smink ízlésesen, frizura kócosan és felsőtest fénylően szörtemenül. Ez a gonosz új fiú szálkásít, nem gyúr és nem a kocsmá előtt feszít, hanem egy übertrendi koktélpultnál. Ő az örök fiatalság, a szépség és a buziálomok megtestesítője: és mostantól a heterók is megőrülnek érte. Ahogyan korábban az ujjatlan trikóban söröző atléták után vágytak, úgy vágnak most a skinny boy teste,

méregdrága ruhája és a ránctalan szemkörnyéke után – mert pontosan ugyanolyanok akarnak lenni.

Aki nem hiszi, nézzen bele egy férfi életmódmagazinba: a macsóskodó cikkek mellett már ott van a huncut divatösszeállítás, a kocsireklám után két lappal pedig egy stressz nyomait eltüntető szérum. Az AskMen.com nevű macsóportál nem-

rég összeállított egy listát az olvasóinak: „Férfiak, akik inspirálnak bennünket”. A metroszexik még csak hagyján (mint Justin Timberlake, Jude Law, és Beckham) de az 5. helyen nem más virított, mint a világ egyik legnagyobb ordasbuzi tervezője, Tom Ford. Ugye csupa olyan név, akik ugyanúgy szerepelhetnének egy melegek által összehajtogatott listán is? „Férfiak, akik... khm, inspirálnak bennünket.” [...]

Tóth Krisztina: A lélek megatest

Tizenöt évesen sovány voltam és boldogtalan. Patty Smithre szerettem volna hasonlítani.

Rajzolt, énekelt, verseket írt, tökéletes volt. Kirajzszögeztem az ágyam fölé az egyik lemezborítóról készült fénymásolatot: azt, amelyiken a melle alatt áthúzott nyakláncot a szájába veszi. Barátnómmal polaroid képeket csináltunk magunkról, amelyeken ő Nina Hagennek öltözött, én meg Patty Smithnek vetkőztem. A feladat nem volt könnyű, az énekesnőnek ugyanis egyáltalán nincs melle, nekem pedig, ha a bordáim ki is álltak, valami mégiscsak dudorodott a fekete trikó alatt. Ráadásul hosszú lóarca volt: erre ugyan kifejlesztettem egy sajátos, Patty Smithre jellemző szájtartást, amitől úgy képzeltem, a megszólalásig hasonlítok bálványomra, az ember állkapcsa azonban egy idő után elfárad, ráadásul enni és beszélni is kell, amitől nyomban szétesik a kompozíció. Barátnóm nézegette az elkészült képeket és fanyalogva azt mondta: az a baj, hogy neked totál kerek arcod van.

- Nekem? Kérdeztem döbbenet, én, aki lélekben rég Patty Smith voltam hosszúkás, csontos arccal.
- Miért, mit hittél?

Később észrevettem, hogy Susan Sontag hasonlít egy kicsit Patty Smith-re, attól fogva tehát egyszerre akartam Susan Sontagra és Patty Smithre hasonlítani, ami további öltözködési, hajviseleti és testalkati problémákat vetett fel, de ezt az időszakot már nem őrzik képek.

Amikor tavaly itt járt a Szigeten, nem mertem kimenni a koncertre: nem akartam látni, hogy Patty Smith öregszik. Nem akartam tudni, hogy Susan Sontag meghalt.

A tizenöt éves test elhagyott, helyette kaptam egy másikat. Nehezen szoktam meg: kiállt a kulcsontja, görbe volt a lába, esetlennek és soványnak tűnt. Volt, aki szerette, de én sose tudtam megbarátkozni vele. Más testekkel próbáltam képzeletben behelyettesíteni, időnként pedig bántottam, sanyargattam. Legtöbbször azonban rejtegettem. Huszonöt évesen megint másik testet kaptam: ez már jobban hasonlított az általam elképzeltre. Nőiesebb volt, engedelmesebb, formásabb. Csakhogy - ezt nem tudhattam- mulékonyabb is. Nem lehetett tíz éven át olyan gondtalanul viselni, mint az előző kettőt. Sebek, lyukak, karcolások estek rajta, harminc körül pedig titokzatos és megmagyarázhatatlan módon tágulni kezdett. Egy alkalommal a barátnómmal a szekrényéből kiselejtezett ruhákat válogattunk, és a kezében tartott régi szoknyára néztem.

- Te, ez valamikor még az enyém volt. Nem is rossz, felpróbálok.
- Szerintem már nem menne rád - mondta.
- Nehogy már. Akkora fenekem van?
- Miért, mit hittél?

A test, eltérően egyes anyagoktól, nem csak hőre tágul. Tágul a szerelemtől, tágul a kudarcotól. Nő akkor is, ha nem eszik az ember és nő akkor is, ha eszik, nő akkor is, amikor épp senki nem nézi annak, nyugodtan el is felejtkezhetne hát nőségéről és nőhetne tovább. Behúzott hassal legalább olyan nehéz járni-kelni, mint azzal a bizonyos Patty Smith-es speciális szájtartással, nem beszélve a fenékről, amit semmilyen irányba nem lehet behúzni.

Harmincöt évesen saját magamra szerettem volna hasonlítani. Minden erőmmel megpróbáltam felidézni a test körvonalaiiban rejtőző másik, elfelejtett testet és visszatalálni hozzá. Krémeket kentem rá, fogyasztottam, figyelgettem. Kezdett

visszatalálni magába, hasonlítani arra, aki lennék. Csakhogy ez a test is elhagy majd, mint minden alakunk: ismét, szinte észrevétlenül változik át valami ismeretlenné.

Elárul minket, más lesz, mint akik legbelül vagyunk, maradtunk. Mindenkit elhagy a teste: negyvenöt körül kezd készülni, hogy átengedje helyét az öregség uniformisának és hatvanöt éves korunkra ismét hasonlítani kezdünk egymásra, mint a kisgyerekek. A mell és a has megereszkedik, a vonások fellazulnak, és jönnek a hiúság vámszedői, jönnek halandóság kufárai, akik romolhatatlan testet és örök vonásokat ígérnek, jönnek a hazugok, hitegetők, hogy másst kívánj, hogy másra vágyakozz, mint aki valójában vagy. Azt akarják elérni, hogy tenmagadat se szeresd: akkor hogyan szerethetnéd felebarátaidat?

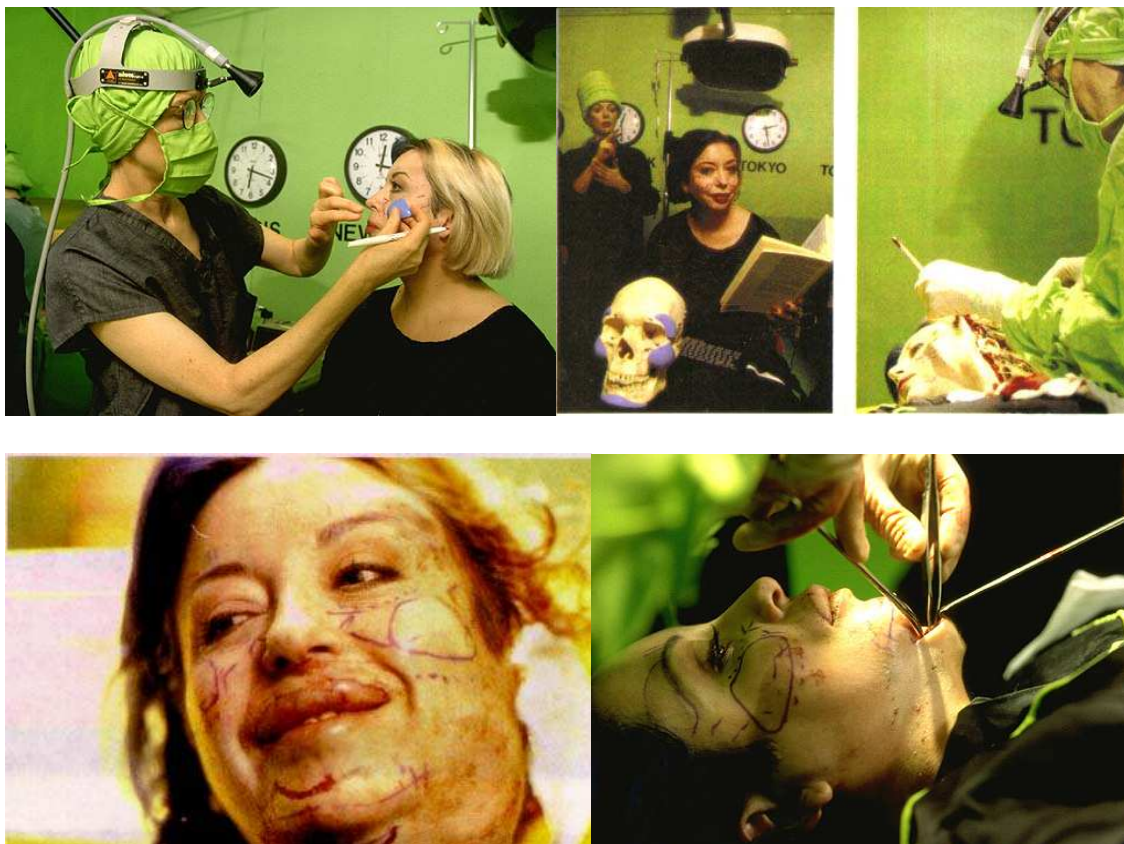
Összeaszol, testmagasságod csökken, bőröd pergamenszerűvé válik, szemed színe megfakul. Földi ruhád elveszti rugalmasságát, csontjaid törékennyé ritkulnak. Nyolcvan felett a hüvely gyakorta kifordul, ilyenkor gyűrűvel rögzítik. A gerinc meggömbül, a csigolyák elmozdulnak, az oly sokáig égre emelt arc lefelé néz, mintha a mélységet fürkészné. A test egyre kisebb helyet foglal, míg végül elenyészik, széthullik. Elrohad.

Ha szeretnék, ha volt másik emberi test, amely őrzi lenyomatát, akkor tovább él egy-két lélekben, ha pedig nem, akkor emléktelenül, nyomtalanul lesz porrá és megkezdí végtelen vándorlását a lények örök seregében.

Miért, mit hittél?

In: FORGÁCS Zsuzsa (szerk.): *Szomjas oázis : antológia a női testről*. Bp. : Jaffa, 2007.

4. melléklet

Orlan: ORLANOPÉRATIONS (1987)

Drozdik Orsolya: Sétáló agyak magas sarkú cipőben, 1992

5. melléklet

Én sosem ütnék meg egy nőt.
Bárcsak igaz lenne ez apára is.

 Egyesületünk több mint tíz éve folytat megelőző és áldozatsegítő munkát a családon belüli erőszak területén.

Támogassa adományával a NANE Egyesület munkáját
Bankszámlaszám: 11708001-20516617

NANE Egyesület, 1447 Budapest, Ft. 9/2. E-mail: info@nane.hu, Internet: www.nane.hu, Adószám: 1890339-1-41

6. melléklet

Bódis Kriszta: Báríséj (Nagylány, 2007, gender-dokumentumfilm egy békési lovári közösség nőkre vonatkozó hagyományairól)

„A nő más, mint a férfi annyiból, hogy a nő nem teheti meg azt, amit a férfi.”

„A férfi bármit megtehet a házassága előtt és után is. Mindenféleképpen a férfi az úr a háznál, az Ember. A nőnek más a dolga.”

„Ha egy nő nyíltan beszél egy közösségben, idegenek előtt a férfinak, akkor azt már lenézik, hogy na mi van, a nő hordja a kalapot?”

„A férfi akárhogy bántja is a nőt, a nő nem szólhat.”

„Ha jönnek a házhoz lovat nézni, a nő bent marad a házban, neki semmi beleszólása a férfiak dolgába, semmi keresnivalója ott. Legfeljebb kiszolgálja őket. A nő hallgat.”

„Már a gyerekeim is azt mondták – Mama, a fakanál a tiéd.”

„A nőnek 20% a szava vagy még annyi se. Akkor mondják a férfiak, hogy hinni lehet a nőnek, amikor a kecske legel a sírján.”

„A nőnek a szüzessége a legfontosabb, a tisztessége. Ha valaki hírbe hozza, neki már vége. Akkor nem mehet férjhez lakodalommal. Csak a becsületes lány kap esküvői koronát, ami azt mutatja, hogy ez rendes lány volt, nem járt moziba, diszkóba – ez egy kitüntetés neki.”

„Nem azért van a korai házasság, mert a cigányok olyan hamar férjhez mennek, hanem mert így bíznak bennük. Szűz lánynak csinálnak csak lakodalmat, ha kiderül, hogy a lány nem volt szűz, vissza kell fizetni a lakodalom árát.”

„Egy nő csak szoknyát hordhat. Átlátszósat, nagyon kivágottat nem lehet hordani. Rövid hajat, frufrut nem csinálnak maguknak. Ha levágja egy nő a haját, arról rosszat gondolnak. Régen büntetésből vágták le.”

„Mondhat a lány nemet, hogy kihez menjen férjhez, de végső soron mindig az van, amit a szülő akar. Ha mégis szereti a lány a fiút, akkor elszökik vele. A legtöbb cigánylány elszökik.”

„Kevesebbnek érezzük magunkat a férfiaknál. Cigány törvény, hogy a nőnek ki kell tartani a férje mellett, akármilyen. Egy nőnek tűrni kell.”

„Egy nőnek be kell magát áldoznia, hogy tovább tudjuk vinni a tradíciókat.”

7.melléklet

Kovai Cecilia: Középpontban a nemiség

Mikor 2000-ben beköltöztünk Gömbalja egyik cigánytelepére, három alapvető viszonyítási pont állt rendelkezésünkre. Az egyik, hogy mennyire vagyunk „magyarok”, és mennyire „cigányok”, éppen hol állunk a cigány-magyar különbségtétel dinamikájában. A másik nemiségünk, hogyan mozgunk nőiségünk és esetleges „férfiségünk” azonosulási lehetőségeiben. A harmadik pedig a rokonságunk, melyik családhoz tartozunk, miképpen mozgatjuk a rokoni hálózatokat és miképpen mozgatnak azok minket.

Természetesen a megkülönböztetés e három szférája nem egymástól elkülönülten fejt ki hatását, hiszen olykor éppen rokoni mivoltunk véd meg minket nőiségünkből fakadó veszedelmektől: „Hát kérdezik itt a cigányok – meséli házigazdánk Rudi – no ozt ott lakik veletek két gádzsi, he, ozt semmi? Én csak nevetem őket, he, nekem olyanok ők, mint a testvérek, akár a húgaim lennének, mondom!” Máskor éppen nőiségünkből származó számos kiaknázatlan lehetőség (potenciális feleség, barátnő, szexuális partner) lendíti mozgásba a cigány-magyar különbségtétel működését, azaz a fenti kapcsolatok lehetőségének vagy lehetetlenségének kérdését.

És még sorolhatnám a példákat a gender studies, race studies, és az etnicitás kutatások területén bevett megközelítésre, mely szerint a nemiséget, az etnicitást, a rokonságot, osztályhelyzetet szabályozó társadalmi normák és kényszerek nem egymástól elkülöníthető hatalmi szféraként érvényesítik erejüket, hanem egymáson keresztül.^[1] A kutatói pozíciónk sajátos határhelyzetében mindezek a meghatározó különbségtételek egyrészt radikálisabban, másrészt felszabadultabban működnek, eképpen testközelből figyelhetjük meg a társadalmi jelentések egyszerre kényszerítő és felhatalmazó erejét.

Nyilvánvalóan a társadalmi létezés e szerteágazó dimenzióit lehetetlen lenne felölelni, éppen ezért ebben a fejezetben a nemiség a kérdését középpontba állítva vizsgálom, hogy e különböző típusú diszkurzív kényszerek, hogyan működnek egymáson keresztül. Választásom nem önkényes, hiszen annak köszönhető, hogy e közegben a nemiség nyújtja az elsődleges fogódzót, pontosabban a házastársi kapcsolat, amely által az illető felnőttként léphet be a rokonság terebélyébe. Ez különösen fontos, hiszen a rokonság által nyílnak meg a mozgásterek, lehetőségek.

Pár gondolat a nemekről és a hatalomról

Ha meg van tehát a kutatás fókusza, nem marad más hátra, mint kitartóan figyelni, mit mond a „terep”, én sem tettem mást, csak hallgattam a beszélgetéseket a nemek viszonyairól, kapcsolatokról, férfiakra és nőkre, akik éppen „helyesen” vagy „helytelenül” viselkedtek. Lassanként azonban észre kellettennem, ahogyan beszédhelyzetről beszédhelyzetre tagadják meg magukat gondosan összegyűjtött állításaim. Kifejezetten bosszantott, mikor egy asszony, aki egyik percben még fennen hangoztatta, hogy az ő *lyányane járjon úgy, hogy a fél p...a kint van, hogy ozt még a pirittyóba is beszéljék, hogy ki b...a meg befele*, (a faluba), következő pillanatban már a *„hadd öltözködjön csak azért fiatal”* elvet hirdeti ugyanolyan erőbedobással. Minden kijelentés „elértéktelenedett”, amit tőlük szereztem, azokból a beszédekből, amelyekben, ahogy Horváth Kata annak idején írta: *„a hazugság kategóriája utólagos, az elhangzottak igazságtartalmát csak egy következő beszédhelyzet vetheti fel, a kimondás pillanatában minden igaz és úgy is kell rá válaszolni”*. Én mégis elvártam az asszonytól, hogy „következetes” legyen, és ne húzza ki a talajt leendő koncepcióim alól, amelyeket pont az ő hasonló kijelentéseire is fogok építeni, ne változtassa pillanatról pillanatra véleményét, mint akit semmi nem köt a nemrégiben elhangzott állításaihoz. Aztán a pillanatról pillanatra helyébe a szituációról szituációra került, résztvevőkkel és köztük lévő viszonyokkal, amelyekhez az asszony szavai igazán kötődnek, amelyek figyelembe vétele nélkül ezek a beszédek folyton elbuktatják magukat az „igazi vélemény” kereséséért folytatott küzdelemben. A beszéd e szituáció függősége mintha minden más kérdést megelőzne, hiszen ez az a hely, ahol az olyannyira keresett kijelentések születnek, és abszolút érvényességei megdőlnék, e beszédnek jellegzetességeiben kezdtem hát keresni, hogy miről is szólnak az asszony oly változékonynak tűnő véleményei. bizony

A két nem közötti különbségeket és a hozzájuk tartozó viselkedésformákat inkább a különböző beszéd- és élethelyzetek teremtik meg, mintsem valami szerepekben életre kelt, rögzült férfi és női tulajdonságok. Nehezen tudnék a cigánytelepi férfiakra, vagy nőkre úgy írni, mint ahogy Paloma Y Blasco teszi a Madrid környéki cigányokról, akik jó „eszencialista” módjára a nemiséget a személyiség testben megnyilatkozó osztatlan lényegének vélik. (Blasco 1997. 134). Persze Gömbalján is léteznek olyan vélemények, hogy aki férfi létére takarít, vagy nő és ennek ellenére sokat jár kocsmába, az „csira” (buzi). De ezeket a véleményeket, meg is puhíthatják egy *„had csinálja, ha jól esik neki”* érveléssel, vagy örökérvényűvé emelhetik egy arra alkalmas helyzetben. Például, ha a „háziasszonykodó” férfi feleségével több szálon futnak a problémák. Ez a helyzet Balogh Laji eseténél, akit a Balogh „testvérek” folytonos aggodalommal figyelnek, hogyan válik Laji, a felesége családjának, a *„Bodárok rabszolgájává”* míg *„saját családját semmibe nézi”*. Elég, ha egyszer látja meg valamelyik testvér Lajit teregetni, már kész az általános vélemény: *„Ez az Laji már tiszta csira lesz azoknál, hát nem csira? Férfi, ozt még ő mos.”* Ezt a férfias viselkedésről alkotott véleményt a Balogh testvérek eszköznek használják föl arra, hogy bizonyítsák, Laji mekkorát veszít családjának elhanyagolásával, hiszen mikor „behódol” a Bodároknak, egyben férfiasságáról is lemond. A férfiasság tehát

nem önmagában áll, hiányával az ember testvéreket veszít, meglétével pedig a rokonságot erősíti.

A férfias és nőies viselkedésről vallott nézetek általában nem csak önmagukról beszélnek, hanem valamely közeg szülöttei, amelyekben bizonyos típusú viszonyok uralkodnak. Így, a fenti vélemény aligha látható át és érthető meg a rokonsági viszonyok ismerete nélkül. Mivel bizonyos állítások jelentései mindig az adott szituációban lévő kapcsolatok függvényei, az ilyen vélemények megértésekor kialakulásuk módozatait érdemes vizsgálni, és azt, hogy az őket létrehozó közeg megváltozásával, hogyan emelkednek ki és süllyednek el az egyes férfias vagy nőies viselkedésre vonatkozó megállapítások.

Egy cigánytelepi közegben minden elhangzó vélemény stratégia is egyben, a nyilvánosság irányítására szolgál. Ez egy olyan nyilvánosság, amelynek a határait a cigány-magyar különbségtétel jelöli ki, a „cigány”, egy folyton megidézhető, mindenütt jelenlévő hivatkozási alap, valami „közösre” utal, amihez viszonyítva a dolgok megmérettetnek. „Beszélték itt a cigányok..”, „Mit szólnak majd a cigányok!”, „Csak néztek a cigányok” ezek mind-mind a hétköznapi beszéd visszatérő fordulatai, amelyben a „cigány” nem egyes konkrét embereket jelent, hanem egy örökké ítélező nyilvánosságot, amelyet éppen „cigánysága” ruház fel e hatalommal. A „magyar” hasonlóképpen fontos keretezője ennek a nyilvánosságnak, ő egy külső erőforrás: „A magyar asszony is megmondta...”, „Még a magyarok is mondták..” alapzatú mondatok a „magyart”, a „magyar véleményt” sokszor a megfellebbezhetetlenség magaslatába emelik, az egyik legkomolyabb erőforrás e nyilvánosság irányításáért folytatott küzdelemben^[2]. Mert ez az a nyilvánosság, amelyben ebben a közegben cigányként mindenkinek mozognia kell, és fenn kell tartania saját pozícióját. Mikor a „cigányok” Balogh Laji esetét megvitatva hosszasan fejtegetik, hogy egy férfiembernek nem szabadna asszonyi munkákkal „megalázkodnia”, akkor inkább a Balogh család abbéli sikeres küzdelméről van szó, hogy önmagát mint létező, erővel rendelkező egységet mutassa fel a nyilvánosságban, és nem csupán egy olyan ideológia megfogalmazásáról, amelyre aztán tanulmányt lehetne építeni a nemek közötti munkamegosztásról. A férfiasságról hirdetett elképzeléseikkel összetartozásukat nyilvánították ki, amelyre válaszul, pedig a Bodár család felvonultat egy sor a „helyes” apaságra vonatkozó ideológiát: „Mert ő nem nézi el aztat, hogy a csöpp gyerek rí, ozt ő nem főz neki enni, csak mert ő embert?! Ozt tán a f..a lerohadna tán attól?!”. „Na a Laji csak járjon a fajtájával (testvéreivel), ozt vigyék bele a

gépezésbe, meg az ivásba, ozt akár mind a testvérei dobja csak a gépbe a pénzt a gyerekek meg maradjanak éhen, mint amazoknál szokás!”. A nemekről, a nemek közötti viszonyokról alkotott nézetek tehát, a rokoni viszonyokhoz kötődnek, ez pedig a hatalmi viszonyoknak egy másik dinamikája, mint amely a nemekkel foglalkozó irodalom tetemes részében rendelkezésünkre áll.

„A társadalmi nemek mai újraértelmezései elutasítják a rejtett szerepelméletet, s a beszédbeli nemi különbségek létrejöttének és fennmaradásának mélyebb megértését ígéri. Amellett foglalnak állást, hogy a társadalmi nemeket sokkal inkább kulturálisan konstruált hatalmi viszonyok rendszerének érdemes tekinteni, melyet a férfiak s nők közti interakciók hoznak létre újra és újra” (Susan Gal 2000. 164). A nemekről való gondolkodásnak van egy olyan mélyre nyúló hagyománya, amely a nemek közötti kapcsolatot egyfajta hatalmi viszonyban rendez el. A nemekről megfogalmazott állításokat pedig olyan ideológiáknak látja, amelyek e hatalmi viszonyokat tartják fenn. A feminista kritika például ilyen, mint ahogy azok az írások is, amelyeket kritizál, legalábbis ilyenné válnak az ő olvasatában (lásd Evelyn Reed Levi-Strauss bírálata, ami tipikus példája annak, hogyan lesz a kritikából ideológia, hogyan veszíti el élet azáltal, hogy saját visszajára fordult, magára haragítva így a kritikával élők újabb és újabb csoportjait). Pierre Bourdieu, *Férfiuralom* című írása is része ennek a hagyománynak. Miközben arra figyelmeztet minket, hogy a nemekkel kapcsolatos vizsgálódásunkban, nehogy összemossuk a megismerés eszközüül használt kategóriákat, a megismerés tárgyaként kezelt kategóriákkal, tehát nehogy „*az objektív társadalmi struktúrába és a szubjektív gondolkodási struktúrákba*” oly mélyen bevésődött kategóriáink és előfeltevéseink vezessenek minket vakon önmaguk bizonyítása felé, ő maga is belesétál a hatalom diskurzusába, amelyben a nemek csak, mint elnyomók és elnyomottak tudnak létezni. Még akkor is, ha ez elnyomás cselekvő részét nem tartja fenn egyik nem kizárólagos szerepének sem, hiszen „*az elnyomó is elnyomott, mégpedig tulajdon elnyomásának áldozataként*”. Ez az elnyomás nem igazán a férfiakról származik, hanem abból a habitusból, ami a „társadalmi tudattalanból” nyeri erejét, amelyet a férfiak és nők cselekvéseikkel minduntalan újratermelnek. És talán ő maga is ezt teszi, mikor belekényszeríti a férfiak és nők minden cselekvését az elnyomó és elnyomott szerepének értelmezési kereteibe, megfosztva őket így attól, hogy ne csak egy hatalmi diskurzuson belül létezhesse és értelmezhesse önmagukat.

Az antropológiai cigánykutatások egy része is rímmel erre a hagyományra, Aparna Rao például, néha olyan kijelentéseket tesz, amelyek igencsak sarkítottak, és már-már hasonlítanak egy arabvilágról szóló hollywoodi játékfilm szemléletére: „*Gyakorlatban azonban a cigány nő alá van rendelve az apjának, a férjének vagy a fivéreinek*”, tehát az ő vele rokoni kapcsolatban álló bármely férfinak (Rao1996. 73). Majd pedig a cigány nőn keresztül eljut úgyn. „*egyetemes kulturális kategóriáig*”: „*A cigány nő saját társadalmára nézve megerősíti, amit Ortner mint egyetlen kulturális kategóriaként posztulált: Mint nőnemi lényt a társadalmában a férfiak a természeti területhez sorolják*” (Rao1996. 74).

Judith Okely is „*férfi dominanciájú cigány társadalomra*” talált az angliai cigányok között, viszont nagy hangsúlyt ad a „női perspektívának”, és konkrétan kimondva szakít azzal az antropológiai hagyománnyal, ami alapvetően az események férfi értelmezését tekinti központinak. Sőt elég megtisztelő helyre rakja a cigány nőt, két „etnikai csoport” (cigányok és gádzsók) közti határvonalra, ahol a „cigány nőt” a „másokkal” való érintkezés, elhatárolódás és kapcsolattartás határoz meg. (Okely 1996. 76-91)

Az antropológiai cigánykutatásokban a nemek kérdése szinte minden esetben, ahogyan e fent idézett Okelynál is, határkérdésként értelmeződik, sőt nem egyszer a nemek a határ metaforáiként jelennek meg, amelynek jelentései mozgásba hoznak olyan fogalmak közti viszonyokat, mint „etnikum”, főleg Okelynál, vagy „hatalom”, főként Stewartnál, „test” és „identitás” Stewart, Okely, Sutherland, Miller, Silvermann és Blasco írásaiban. Ezek a szövegek igen erőteljes határfogalmakkal dolgoznak, már csak azért is, mert alapvető kérdésük egy világ fenntartására irányul.

Számukra a fő kérdés, hogy hogyan marad fenn egy kulturális rendszer, mint valamennyire koherens egység. Tehát a kulturális rendszer már meg van, csak fenn maradásáért kell aggódni, azaz újra és újra létre kell hozni. Mindezt számos dichotómia egymásba fonódása, együttes működése biztosítja, úgy mint, férfi-nő, tiszta-tisztátalan, cigány-gádzsó, a nemiség tehát mint ezen egymást kölcsönösen erősítő ellentétpárok egyike kap főszerepet. A mi esetünkben azonban a kérdés némileg másra irányul, nem egy kulturális rendszer újratermelődésére, hanem a cigány-magyar különbségtétel működésére^[3]. Ez egy fontos irányváltás, hiszen bár ezekben a falusi közegekben ez a különbségtétel igen erőteljes, olyannyira, hogy a „cigány-magyar” eredendő, már-már megváltoztathatatlan különbségnek tűnik fel, mégsem dőlünk be annyira e működésnek, hogy eleve adott „cigány, vagy „magyar” csoportokat kutassunk. Az antropológia cigánykutatásokkal való ambivalens viszony azonban nem csak a fentiekből származik, hanem magából a „terep” különbségéből is. Saját terepemen tapasztaltak esetenként igen gyenge szálakon kötődnek az antropológiai cigánykutatásokban leírtakhoz, elég, ha csak az oly sokszor említett tisztasági koncepciókra gondolok, amelyeket hiába keresnénk az általam kutatott közegekben. Mégis azok az összefüggések, amelyekben ezek az írások gondolkodnak,

számomra is irányadók lehetnek, a nemi, etnikai különbségek egymásba játszása, egymás által történő működése mindenképp követendő szempont. Érdekes ezeket a kutatásokat közelebbről megismerni.

Ezek a szerzők többnyire a tisztaságról és tisztátalanságról alkotott elképzelésekkel összefüggésben tárgyalják a nemek kérdését, egy olyan osztályozási rendszer részeként, amelyben a nemek is kategóriákká válnak. Ahol ezeknek a kategóriáknak az átlépése egy férfi vagy nő számára morális értelemben vett szennyezettséget eredményez. Közülük néhányan, mint például Michael Stewart megfogalmazznak olyan állításokat, mely szerint ez egy alapvetően férfidominanciájú társadalom, megint mások, és én ezekkel tudtam jobban együtt gondolkodni, még ha egyet is értettek a fenti állítással, több hangsúlyt fektettek a nézőpontok sokféleségére, behatóan tárgyalva a nők élethelyzetét és stratégiáit, amelyekkel résztvesznek a közösségük életében. pl Okely, Sutherland, Miller, Blasco stb.

Érdekes összehasonlítani Michael Stewart és Anne Sutherland.(Stewart 1994. 207-233) (Sutherland 1986. 103-114) értelmezését a tisztátalanságról alkotott képzetek és a nemek közti viszony kapcsolatáról. Pontosabban, nem magát az értelmezést hasonlítom össze, hanem azt a pozíciót, ahonnan tapasztalataikat gyűjtötték. Hiszen Anne minden kétséget kizáróan nő, Michael pedig férfi, így személyiségük egyéb bonyodalmaira, vagy a cigányokkal kialakított ágas-bogas viszonyaikra nincs is szükségem ahhoz, hogy beleolvassam szövegeikbe e konstruáló pozíciót

Mindketten a test határaitól indulnak el, hogy feltérképezzék azt a világot, amelyben a romák minduntalan romák maradnak, egy általuk nem romaként meghatározott környezetben. Bár Sutherland szövege explicitebb módon, de alapvetően Stewart írása is arra a feltevésre épül, mely szerint a romák tisztátalanságról vallott nézetei metaforái annak a paradox tapasztalatnak, hogy a nem cigányokkal való érintkezésen át kell cigánynak maradniuk. Mind a harangosi, mind az amerikai romák megkülönböztetik a test alsó (tisztátalan) és felső (tiszt) részét, ezek bármimű keveredése, érintkezése szennyezettséget jelent. Mivel a nem cigányok nem ügyelnek erre a különbségtevésre, és cselekedeteikkel folyton semmibe veszik a kettő közti határt, ők a romák szemében tisztátalannak bizonyulnak. A test határai társadalmi határokat fejeznek ki. Tisztátalannak lenni, pedig tulajdonképpen e választóvonalak összemosását jelenti, nem különbséget tenni alsó (tisztátalan) és felső (tiszt) között, összekeverni a romát, a gádzsóval. A nemiség szintén határterület, férfi és nő olyan kategóriák, melyekben a dolgok azok, amik, különböznek a másiktól. A tisztátalanság inkább a női nemhez társul, veszélyét ők testesítik meg, mozdulataikkal, viselkedésük hétköznapi gyakorlataival mind azt kontrolálják, nehogy e veszedelmes női tulajdonság kilépve önnön magából beszennyezze a férfiakat. A nő összeszorított lábbal ül, szoknyája bokáig ér, nem lép át a férfi ruhája fölé, nem mossa együtt a szoknyát az inggel, nem vesz részt a romani krisben és nem alkudozik a lóvásáron, nem keveri össze magát a férfival, vigyáz rá, nehogy beszennyezze, és ezzel elvegye szerencsáját. Legalábbis így beszélnek a női viselkedésről alkotott ideológiák. De kinek az ideológiai ezek?

Egy rendszerező elméjű

kutató rögtön képletet alkothat a fent leírtakból, megoldandó feladattá változtatva a „roma kultúra” tapasztalatát: Tiszta-tisztátalan, felső-alsó, férfi-nő, mint ahogy Michael Stewart teszi, aki a harangosi romák hatalmi viszonyaira rákérdezve, férfiakat és nőket egy fölé-alárendeltségi kapcsolatban látja. A nőkhöz társított tisztátalanság, pedig e viszony újratermeléséhez szükséges ideológia lesz. Sutherland amerikai „cigányai” is mesélnek a nők alacsony státuszáról, politikai döntéshozataltól megfosztott szerepükről, olyan ideológiákról, amelyek igen hasznosak egy roma férfinak a presztízserért folytatott küzdelemben. Mint Sutherland írja, a cigányok tisztátalanságról alkotott képzeikkel fejezik ki viszonyaikat, a „tisztátalanság” vádja alacsony presztízzsel jár, míg egy befolyásos családfőt valószínűleg tisztának mondanak a cigányok. Így a „női tisztátalanság” felelősséggel járó tulajdonság lesz, amivel a nők a maguk módján tudnak részt venni a pozícióért folytatott küzdelemben, hiszen azok a mindennapi cselekvések, amelyekben a tisztaságra vonatkozó képzetek életre kelnek pl a háztartás vezetése, a nőkre hárul. Tehát a nő nem csak beszenyezheti a férfit, hanem felel is tisztaságáért. Míg Michael inkább az elsőre fekteti a hangsúlyt, addig Anne főleg az utóbbira, Anne felelőséget ad a nőnek, míg Michael hatalmat a férfinak.

Michael megfelelően a feminista kritika férfiideáljának kissé valóban „totalitáriusabb”, „*semmitől érkező hódító tekintet*”-ével (Haraway 1994. 127) a „roma kultúra alapvető problémáit” kutatja, egy olyan „egészt” feltételez, amelynek működési alapelvei feltárhatóak, és amelyben a nemek viszonya egy hatalmi diskurzusban elhelyezve, ez alapelvek egyike, a megfejtés kulcsa lesz. De mintha csak egy nézőpont uralná az egész érvelést, mintha a „férfi-dominancia” minden más nézőpontot elnyelne: „*Mintha csak a férfiak lennének a társadalom középpontjában, mintha egyedül az lenne a döntő a roma lét szempontjából, amit ők tesznek, ezt nem szabad megzavarni a nők jelentéktelenebb ügyeivel*”(Stewart 1994. 117). Ennek megfelelően egy olyan szituációt - a „mulatságót”, „amelyet bizonyos antropológusok rítusnak” neveznek – tesz a „roma lét szempontjából” megkülönböztetett jelentőségűvé, amelyből a nők ki vannak zárva.

Abban azonban a fenti szövegek megegyeznek egymással, hogy a nemek kapcsán felmerülő kérdéseik elsősorban a köztük húzódó határokat firtatják. Én magam is próbálkoztam ezzel a kérdésfeltevéssel, mikor a gömbaljai cigányok nemi viszonyai az érdeklődésem középpontjába kerültek. Gömbaljára tekintve azonban a

fenti hatalmi diskurzusok, még szorongatóbbá válnak, számomra legalábbis mindenképp. Majdhogynem a terepmunkánk első pillanatától kezdve érintettnek éreztem magam a nemek közti határok problémáját tekintve, hiszen én magam inkább kedveltem a férfiak társaságát, mint a nőkéét, szívesebben mentem vízért vagy fáért, mint főztem, vagy mosogattam volna, és a kocsmái félrészeg férfi társalgások jobban lekötöttek, mint a nők közötti beszélgetések. Lehet, hogy rajtam is eluralkodott a Judith Okely által az imént megtagadott antropológiai hagyomány, és a férfi-értelmezéseket valahogy fontosabbnak ítélt meg. Nem tudom. Mindenesetre igyekeztem minél átjárhatóbbnak látni, és átjárhatóbbá tenni magam számára a nemek közötti határokat. Könnyen lehet, hogy a dolgozatom is e projekt része, hiszen benne arra vállalkozom, hogy megmutassam, a nemekről feltett kérdéseknek nem feltétlen a köztük lévő határookra és ezek mögött megbújó tartalmakra kell vonatkozni, nem feltétlen a határkijelölés folyamatára, amelyben a hatalmi aspektus szintén a nemek közé áll. Kérdéseinket irányíthatjuk például arra a viszonyra, amiben a férfi és nő egymásban talál magára, úgy hogy közben folytonosan mozgásban tart olyan határokat, mint rokonság, hatalmi pozíciók alakulása, a test tulajdonlása. Ezt a viszonyt pedig a terepemén „házasságnak” hívják. Ebben a viszonyban nem a férfi és nő között húzódnak a határok, hanem az ő kapcsolatuk révén keletkeznek.

A nemekkel kapcsolatos ideológiákról sokszor hallhatunk, vagy olvashatunk úgy, mint amelyekre „határkijelölőként van szükség” (Csabai 2003. 238). Tehát használatosak más kategóriák megerősítésére. Judith Okley fejtegeti, hogy az angliai cigányok tisztátalanságról alkotott fogalmai (amelyek, mint fentebb Stewartnál és Sutherlandnál kifejtettem a nemek közti határokról is szólnak) alsó-felső, külső-belső test megkülönböztetése a cigányok és gádzsók közti etnikai határok kifejezésére és fenntartására szolgálnak. De ne maradjunk az antropológiai cigánykutatóknál, Csabai Márta, Thomas Laqueur könyvéről írt recenziójában, sokszor hivatkozik egy Ludmilla Jordanova nevű szerző, a nemiség XVIII-XX. századi orvostudományi ábrázolásairól szóló könyvére, amelyben Jordanova *„azt fejegeti, hogy a hagyományos dichotómiák – természet/kultúra, egészség/betegség, nyilvános/személyes stb – olyannyira bizonytalanok és ambivalensek, hogy a nemi dichotómiákra „határkijelölőként” van szükség”* (Csabai 2003. 238).

Ha azonban csatlakozunk ahhoz az antropológiai hagyományhoz, amely a nemiség kérdését eleve a rokonság problematikájával együtt tárgyalja^[4], akkor a határmódosítás fogalma helyénvalóbbnak tűnik, hiszen a rokoni hálózat örökös változásait éppen a nemek közötti viszonyok biztosítják. A rokoni viszonyok tárgyalása folyamatosan zajlik, mintha újra és újra el kéne dönteni a ki kikhez tartozik kérdését, akár a nemekről alkotott ideológiák segítségével, ahogy Balogh Laji eseténél láthattuk. Ahhoz viszont, hogy ez a kérdés felmerülhessen, elengedhetetlenül szükséges egy olyan viszony, aminél úgy tűnik, ebben a közegben nincs biztosabb: egy férfi és egy nő kapcsolata, vagyis, hogy Laji és Melinda egy pár, férj és feleség (1). Ez az a nézőpont ahonnan feltehető Laji és gyerekei hovatarozásának kérdése, miközben az ő összetartozásuk Melindával bizonyos értelemben megkérdőjelezhetetlen marad. E tekintetben kevés viszony természete különbözik annyira egymástól, mint a „házasoké” és a még csak együtt járó pároké, miközben a

legtöbb kamasz kori kapcsolat „házassággal” végződik.

A házasság és egyéb viszonyok

Mikor én bekapcsolódtam a történetbe, 2000 tavaszán, Lalinak és Melindának már volt egy kisfia és pár hét múlva várták a következőt, tehát bőven kiléptek már abból az időszakból mikor az együtt járó kamasz párt más sem köt le jobban, minthogy az őket széthúzó viszonyok ellenében együtt tartásuk magukat. Kevés olyan szituáció akad, amit egy fiatal fiú és lány közötti szerelmi kapcsolat határoz meg, amiben hozzájuk képest konstruálódnának a viszonyok. Mikor például a kamaszok bandába verődve töltik együtt az időt, a fiúk kevés lehetőséget hagynak barátnőiknek, hogy azok bármilyen módon kifejezzék összetartozásukat párjukkal. Egy fiú csapat együttlétei legtöbbször szexuális jellegű beszélgetésekkel és gesztusokkal telnek, amelyek között a barátnő nehezen találja meg a helyét, főleg mikor ezek őt veszik célba. Nem könnyű jól ki jönni egy ilyen helyzetből, hiszen a beszélgetések bár nyelvtanilag a lánynak szólnak, gyakorlatilag azonban a fiúk egymást szórakoztatják, így a lány felelni se tud, hiszen voltaképpen nem is őt szólították meg. A fiúk csajozásai valójában kiszorítják a lányokat a társaságból, ellehetetlenítik. Egy alkalommal például a fiúk a presszóban azt játszották, hogy egyikük az egyetlen jelenlévő lány mellé állt, majd a többiek cinkos pillantásával kísérve egyre közelebb húzódtak, míg már a válluk összeért. Először a lány úgy tett, mintha észre sem venné a dolgot és pár lépéssel arrébb ment, de a fiú a többiek nagy örömeire levakarhatatlanul követte, addig, amíg a szó szoros értelmében ki nem tessékelte a társaságból, azzal a teátrális szándékkal, hogy felszedje. A lányt nem fűzte szorosabb érzelmi szál egyik fiúhoz sem, még bonyolultabb a helyzet, ha valaki barátjával akar ilyen körülmények között kapcsolatba lépni. Bár a többiek tiszteletben tartják, hogy a lány már foglalt, mégsem adnak neki túl sok lehetőséget a

megszólalásra. Számtalanszor figyeltem Anitát, amint tehetetlenül téblábol a fiúk körül és próbál megbeszélni valami randevút másnapra szerelmével. Barátja vagy tudomást sem vett róla, vagy csak ennyit mondott: „*Mi van, he?! Há' jól van, majd találkozunk...!*”. Hazafelé a lányokkal megbeszéltük Anita és barátja, Feri dolgait és persze szóba került azaz ügy, ami már hetek óta foglalkoztatta a párhoz közel állókat: „*Még ezt a mulya lányt – háborgott Anita unokatestvére Zita – a Feri csak teszi magát a Gysziéknak, meg a múltkor is ott állunk a téren, azt a Feri az Anita szemibe mondja, ott ő előtte, mink is ott voltunk így az egészen az Adélék meg Kálmánkéék, azt a Feri meg mondja, hogy a Jeni őt lesz...-a kinn a Pirittyóba, azt az Anita meg csak nevet, he, hát nem mulya? Azt jól teszi a Feri akkor....*” Ehhez hasonló történetek bármikor lábra kaphatnak egy együtt járó pár körül, megfűszerezve a megcsalást elkövető vallomásaival, miszerint nem is szerette soha igazán barátját vagy barátnőjét. Mindenféle beszélni kezdik a történet, különböző változatokban, míg már nem marad olyan beszédhelyzet, amiben a pár szerelmét evidenciaként kezelnék. Az ilyen időszakok nem feltétlenül vezetnek szakításhoz, ha esetleg mégis, a fiatalok kis idő elteltével, mikor *a* beszédek más fele veszik az irányt, újra egymásra találhatnak. A legtöbb pár átél jó néhány ilyen időszakot. Feri és Anita például a mai napig együtt vannak. Ebben a közegben létezik egy nagyon népszerű sokszor idézett bölcsesség miszerint „*az első szerelemtől nincs erősebb, az sose megy ki a szivedből*”. A kérdés csak az, hogy melyikből lesz az első szerelem. Sokszor hallgattam végig már több gyerekes férjtől vagy feleségtől házasságukhoz vezető út, Anitaékhoz hasonló, viszontagságos történetét, csajozásról, féltékenységről és minden egyéb nehézségről, de mindegyik ugyanazzal a kijelentéssel zárult, mintegy tanulságként, hogy „*nem adnám már az én asszonyomat/emberemet senkiér oda*”.

Sokat gondolkoztam rajta, hogy valóban megesett e a dolog ott kinn a Pirittyóba, és tényleg vannak e még ehhez hasonló szándékai Jeninek, mint ahogy a többiek mondják. Már csak azért sem tudtam elfogadni ezt kétkedés nélkül, mert Anita akkor tájt váltig bizonygatta, hogy Jeni az ő legjobb barátnője, unokatestvérei közül őt szereti legjobban, gyakran járkáltak a faluban kéz a kézben. Jenit, szemben Anitaival, több típusú kapcsolat köti Ferihez, egyrészt (nem vérszerinti) rokonok, másrészt egy helyen laknak a Pirityó nevű cigánytelepen. „*Jeni tesó mindent elmond nekem...*”- mondogatta Anita, mindent, amiből ő úgy érezheti, a fent említett viszonyok hiányában kimarad, olyan hírek keletkezéséből, ami Feri nőügyeiről és érzelmeiről szólnak. Feri „birtoklásához” más viszonyok uralásán keresztül vezet az út Anita számára. Ő maga lesz az oly fontos hírek forrása, mikor Jenivel és a többiekkel megosztja Ferivel töltött szerelmes óráinak minden részletét, hogy aztán a róluk szóló beszédek mind azt hirdessék, hogy ők elválaszthatatlanul egy pár.

Jeni és Feri kis ügyének története viszont pont ez ellen szól, és Anita bármerre ment ebbe a történetbe ütközött, sőt otthon hallgathatta meg legtöbbször anyjától mosás, főzés, vagy éppen takarítás közben: „*Már így kell mondjam lányom meg vagy bolondulva a f...-ér teljesen, az egész cigány beszél mindenféle, csak te nem látod!? hogy a Jenike a Ferivel van!? azt téged csak használgat, lefektet csak erre kellesz neki, azt mindenféle a Jenikével járkál, mikor ide kigyön, a Jenike is gyön utána azt együtt is mennek el, csak te nem látod!?*” . Anita teljesen egyedül maradt azzal a

meggyőződésével, hogy Ferivel ők összetartoznak, Jeni és Feri orális románcának története szinte minden kapcsolatából kiüldözte „*Csak az ideg van rajtam egész nap – hajtogatta – az ideget hozzák belém, azt egyszer már nem nézem mit csinállok az idegbe...! Csak mikor a Feri mellre hajtom a fejem, azt úgy ölel, csak akkor.. azt kiszáll tőlem minden ideg, azt valahogy úgy bírok csak megnyugodni*”. Úgy tűnt Anita érzelmeinek Feri iránt szinte sehol máshol sincs helye, mint Feri karjaiban, röpke találkáikat hosszú ölelkezésekkel töltötték, ahol nem vetődhet fel semmi, ami megkérdőjelezné érzelmeiket. Az érintés, a testek közti határok elmosódása az egyetlen cáfoló válasz azokra a fent leírt beszédekre, amik lankadatlanul hangsúlyozzák Feri és Anita közti távolságot. A testek használata a szavakhoz hasonló stratégiák, amelyek a viszonyok természetét alakítják.

Mintha az ölelkezés lenne az egyetlen módja a kamasz párok együttlétének, amelybe nem furakodnak bele egyéb meghatározóbb viszonyaik és az ezekből született beszédek, szétszedhetőségük fájdalmas tapasztalata, talán ez a bizonyosság egyetlen pillanata. Egy kamasz pár együtt töltött idejének oroszlán része szól a testi érintkezéstről, amikor pedig a fiatalok baráti körben beszélnek szerelmükkel töltött idejükről, szintén a testi kapcsolatokon van a hangsúly. Ezzel szemben a felnőtt, már „házas”, tehát együtt élő férfi vagy nő esetében a konkrét szexuális élményekről szóló beszámoló a bizalmasabb közlés kategóriájába tartozik. Körülöttük egyre ritkábban élednek fel Jeniéhez hasonló történetek, ha pedig mégis, akkor egészen más hangsúlyokkal. Lényegesebb lesz, hogy ki terjeszti és mik a szándékai. Talán szemet vetett az illető a férfire vagy a nőre? És ha igen, akkor a pár hogyan viseli ezt? „megfélti e” a férj a feleséget, a feleség a férjet? Ezekről beszélnek a „cigányok”, folyton figyelve, hogy mennyire kezdi ki a pár bizalmát a hűtlenségről szóló híresztelés. De hát ki kételkedne két olyan ember együttlétében, akik minden éjjel együtt fekszenek le, és utána együtt is alszanak el, majd hamarosan ennek bizonyítékként két-három gyerek szaladgál körülöttük. Anita mostanában folyton a teherbeesés gondolatával játszik...

Mielőtt a fiatalok összeköltöznének és gyerekek szülnének, vagy éppen fordítva, hiszen sokszor a lány teherbeesése adja meg az összeköltözés lehetőségét, nem együtt vannak jelen a rokoni viszonyok hálójában, amely lényegbe vágó kérdés, mivel, amint Patrick Williams írja: „*az egyén társadalmi identitása megfelel a kapcsolathálóban elfoglalt helyének*” (Williams 2000. 274) Williams ugyanebben a tanulmányában

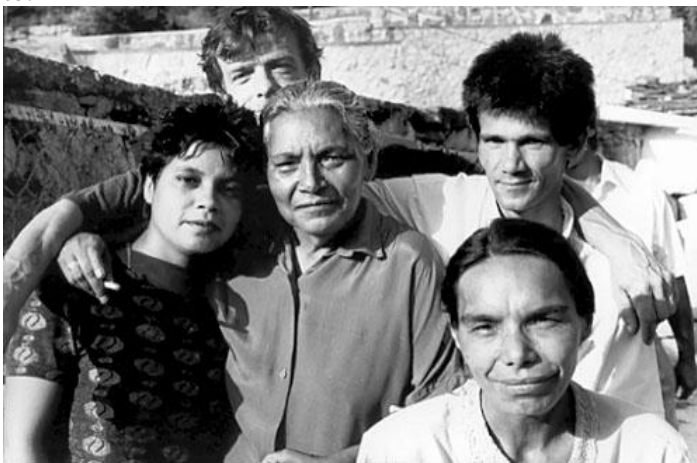
leírja, hogy a kalderás egyén identitását a szülők házasságának nagyszülők által kialakított feltételei alakítják. A hajdani viszonyok, amelyekben a nagyszülők „kiházásítási” stratégiáikkal keresték maguknak a legmegfelelőbb pozíciót, az egyén identitásán át válnak jelenné, vagyis inkább az identitás hajlíthatóságán keresztül, hiszen ezek adják meg azt a teret, amelyen belül az egyén mozoghat: *„Az identitás „hajlíthatósága” nem változtatja meg a viszonyok rendszerét, játéktere a viszonyok rendszerén belül marad. A játékban résztvevők azokkal a feltételekkel játszanak tovább, amit nagyapáik fektettek le, amikor a szüleik egybekeltek”* (Williams 2000. 281) Bár a mi terepünkön a múlt viszonyai nem nyúlnak bele a fentihez hasonló módon a jelenbe, és a gyerekek kiházásítása sem ilyen markáns stratégia a pozícióért folytatott küzdelemben, mégis az identitás és stratégia egymástól való meghatározottsága itt is döntő fontosságú. A „ki vagyok” kérdése egyet jelent azzal, hogy honnan beszélek, melyik az az elfoglalt pozíció, ahol állításaim otthon vannak, testvér vagyok e vagy sógor, valakinek a lánya vagy a veje stb, de ezek a viszonyok mind egy házasságból adódnak. Valaki mindig valakié is egyben. Ha valaki jól beszél, az azt jelenti, fölismeri magának azt a helyet a viszonyokban, ahonnan szavainak ereje van, ahonnan mozgatni tudja a beszédeket. A pozíció nyújtotta biztonság, tehát hatalmat ad, erőt a „cigány” nyilvánosság irányítására.

Voltaképpen a beszédben történnek a dolgok, az hozza létre őket, a beszéd minden cigány kezében eszköz arra, hogy úgy irányítsa az események értelmezését, ahogy neki éppen megfelel. A „célok” a beszédhelyzetekhez igazodva változhatnak, amelyekben a kapcsolatok minduntalan újrarendeződnek, esetenként új pozíciókat kínálva a beszélőnek, ahonnan irányítani tudja az eseményeket. Ezek a helyek azonban legtöbbször a házasságok révén keletkeznek. A ki kihez képest kicsoda? a kérdésekben a házasságok nyújtanak fogódzót. A meg nem talált pozíció a szavak elvesztésével járhat, azzal a védtelenséggel, hogy az illető nem felismerhető a viszonyokban.

Ennek a kockázatát magamon is éreztem egy rosszkor tett kijelentésem miatt. Terepmunkánk idején sokat lógtam együtt egy fiatal cigány fiúval, Gyurival. Pár hét után az „egész gömbaljai cigány” mirőlünk beszélt, mint szerelmespárról, akik egy percet sem bírnak egymás nélkül. A „jövendőbelim” eredetileg nem Gömbaljai volt, Egerből költöztek a faluba, néhány évvel ezelőtt, három testvérén és a szülein kívül egyetlen rokona sem akadt Gömbalján. Így házigazdám is „idegenként” tekintettek rájuk. A fiú szülei, úgy látszott, ezen nem is akarnak változtatni, féltve őrizték magukat a Gömbaljai cigányoktól. Gyuri volt az egyedüli a családból, aki egész nap nem volt otthon, minden idejét házigazdámnál töltötte, nagy örömmel vetette bele magát a gömbaljai életbe. Valóban szinte családtag volt nálunk, hiába laktak ők is ugyanazon a telepen, szüleivel alig találkoztam. Egyre szorosabb viszonyunk azonban egy idő után kényes kérdéseket kezdett feszegetni. Ha kapcsolatunk komolyabbra fordul, akkor előbb utóbb a Gyuri családjában találom magam, eredeti házigazdám, Rudi és Rita családjában pedig „idegenné” válok. Mikor az ebből adódó feszültségek már az elviselhetetlenségig fokozódtak, hazautaztam Pestre, egy napra. Visszaérkezésemkor Rudiék felháborodva fogadtak, egymás szavába vágva mesélték, hogy távol létem alatt majdnem összeverekedtek a fiú apjával, az öreg Gyuri bácsival,

mivel az engem minden kis pesti drogos kurvának lehordott. A döbbenettől szólni sem tudtam... Estefele nyugodtabb körülmények között Rudi nővérével és annak gyerekeivel beszélgettünk a dologról, többször kiemelték a történetből, hogy Rudi és az egész család kiállt mellettem, mintha „testvérük” lennék... Én azonban inadekvát módon nem „testvérként” folytattam a beszélgetést, hiába szidtam Gyuri bácsit kellőképpen, mégis kimondtam, amire gondoltam, hogy valamennyire megértem az öreget, hogy gyanakvással figyel engem, hiszen nem tudhatja, hogy miért csöppentem ilyen hirtelen bele családja életébe, hova csábítgatom onnan az ő fiát. Soha nem felejttem szavaim hatását, egy darabig csak furcsálkodva méregettek, mutatva, hogy egyáltalán nem tudják hova tenni kijelentésemet, majd Rudi nővére csak ennyit mondott: „*hát Cili, haljak meg, ha értelek...*”.

Gyuri és az én kapcsolatomhoz hasonló bizonytalan viszonyoknál, amelyeknél még egyáltalán nem tiszta, hogy a pár összetartozása milyen más viszonyulásokat fog átfogalmazni, gyakran lépnek fel a fentihez hasonló történetek, amelyek alkalmat adnak a szereplőknek, hogy kifejezzék, kihez tartoznak, melyik pozícióból beszélnek. Férj és feleség, viszont, ahogy mondják mindig „*egyénél fog*”, ami azt jelenti kiállni a másik mellett minden szituációban, bizonyossá tenni a házasság szoros együttlétét, ahonnan beszélve viszonyuk visszakapja azt az erejét, amit pont ő adott a szavaiknak. Ha a házaspár valamelyik tagja férjként vagy feleségként beszél, tehát mondjuk nem testvérei mellett áll ki valamilyen ügyben, azzal nemcsak saját házasságát teszi megkérdőjelezetlenné, hanem az összes többi viszonyt, ami ennek révén keletkezett. A házastársi kapcsolat ereje pont abban van, hogy más egyéb kötődések ő általa születnek, egy új házasság pedig új viszonyok lehetőségének kezdete.

Ebben a főleg cigánytelepi közegben szinte minden mást felülír az a törekvés, hogy egy férfi meg egy nő együtt maradjon. Mintha az én környezetemben dülő, oly szomorú evidencia, miszerint „a szerelem elmúlik” ott nem fejtené ki hatását. Mikor olyan pesti barátaim érzelmi életéről tartottam beszámolót, akiket ők is ismernek, és egy-egy szakítást próbáltam a szerelem elmúlásával indokolni, hozzá teszem nem túl sok sikerrel, házigazdám hosszasan elgondolkodott, majd megkönnyebbülve kijelentette: „*De jó, hogy ez a szerelem belőlünk valahogy nem megy ki sose*”. Mintha minden helyzet, amiben a férfi férjként, a nő pedig feleségként van jelen, a folytonos egymásra találás színtere lenne, biztosítaná, hogy soha ne veszítsék el egymást.

A fenti kijelentés azt a képzetet keltheti, mintha a borsod-megyei Gömbalján megtaláltuk volna a soha el nem múló szerelem sokak által vágyott szigetét. Ha ez így is igaz, ennek pusztán strukturális okai vannak, azaz ezeknek az embereknek a rokonsági viszonyokon, a családi kapcsolatokon kívül nem igazán áll más társadalmi erőforrás a rendelkezésükre, általában nincs szakmájuk vagy egyéb végzettségük, és cigányságuk eleve erősen meghatározza, leszűkíti mozgástereiket. Mindez a családi viszonyokat és ezen keresztül a szélesebb rokonsági hálózatok jelentőségét igencsak megemeli, ezek a viszonyok nyújtják szinte az egyetlen azonosulási lehetőséget^[5]. Egy esetleges szakítás vagy válás teljes érzelmi vákuum helyzetbe taszíthatja a feleket, így annak bizonyos értelemben sokkal nagyobb a kockázata, mint egy olyan közegben, ahol a rokoni viszonyok kívül, vagy éppen annak rovására más azonosulási lehetőségek is léteznek.

Előfordulnak olyan esetek mikor valamelyik fél, általában a feleség, drasztikus módon szakítja ki magát otthoni kapcsolataiból, fogja magát, és akár a gyerekeket is hátrahagyva elszökik „urától”. Ilyenkor rendszerint valamelyik másik faluban élő testvérénél húzza meg magát rövidebb időre. Házigazdánknál, Savanyúnál is vendégeskedett jó pár hétig ilyen okokból az egyik más faluban élő testvére, Anett, aki hirtelen hozott döntésének kábulatában még három gyermekét is otthon hagyta. Teljesen feldúltan érkezett Gömbaljára, férjéről mesélt rémtörténeteivel hamar megszerezte magának a gömbaljaiak együttérzését. Savanyú, ahogy csak tudta, irányítása alá vette Anett ügyét, szeltemben hosszában híresztelte, hogy a sógora egy állat és nem is tudja, hogy lehetett ennyi eddig kibírni egy ilyen ember mellett. Húgától nem tagadott meg semmit, főzött rá, bevonta kisebb-nagyobb pénzkereseti lehetőségeibe, és éjszakára még gyereket is adott mellé az ágyba, hogy anyai fájdalmait enyhítse. Savanyú férje Rudi sem tiltakozott ezek ellen, tudomásul vette, hogy mostantól nem heten, hanem nyolcán lesznek a háztartásban. A frissen lett családtag azonban, úgy tűnt, hosszabb tartózkodásával igencsak felkavarja Gömbalján az érzelmeket, főleg az asszonyokét. Egyre másra érkeztek a féltékenységből született hírek sokat mondó pillantásokról, melyekkel Anett illetett bizonyos férfiakat, vagy gyanús találkákról, gyanús helyeken, ahol valaki meglepte Anettet másvalakinek a férjével. Savanyú testvéri kötődése nem volt elég ahhoz, hogy helyet biztosítson húgának a gömbaljai viszonyokban, aki amúgy is elég türelmetlenül kezdte viselni helyzetét. Pár hét múlva, talán mindenki megkönnyebbülésére Anett visszament férjéhez, és azóta két újabb gyerekük született.

Volt szerencsém egy fentihez hasonló történetet más szempontból végig nézni, vagyis az asszony Gömbaljáról szökött el, és oda tért vissza pár hét után. A rokonok, ismerősök azaz a „cigányok” többször megtárgyalták az eseményeket, mindenkinek volt pár szava a dologhoz. Mikor több férfi volt jelen, akkor az asszony hűtlenségére fektették a hangsúlyt: *„nem kéne ám egy asszonynak így tennie az urával, ha már tíz évig mellette feküdt”*, ha pedig a nők inkább maguk közt beszélgettek, a férfi alkoholizmusát emelték ki a történetekből: *„még ilyen embert nem a gyerekeit nézi csak az italt”* – mondták. Az asszony azonban nem sokat váratott magára, hazatérése után léptenyomon hangoztatta, hogy a másik faluban élő testvérei, akikhez menekült, folyton éreztették vele idegenségét, *„még a csöpp levest is kinézték a számból”*-mesélte. Történeteiből lassan kiszorult férje alkohol problémája, hogy átadja a helyét annak a beszédnek, amelyben közli: sógorait tekinti testvéreinek, és Gömbalját az otthonának. De ezeknek egyetlen feltétele van, ha mindenk előtt önmagát feleségként határozza meg, és természetesnek vegye, hogy a többiek is ekként viszonyulnak hozzá. Míg az asszony nem volt Gömbalján, hiányával szabad utat adott a különböző értelmezéseknek. Mikor visszajött ő is beleszóllhatott a róla szóló beszédekbe, irányíthatta a különböző véleményeket. Ott létének módja, az, hogy visszatalált abba a pozícióba ahonnan beszélve szavaiból mindenki ráismerhet, ez volt az egyetlen hatalom, amivel valamennyire uralkodni tudott a „cigány”-nyilvánoságon és helyet biztosított magának a viszonyokban.

E nyilvánosságban zajló beszéd tulajdonképpen az identitásra való rátalálás folyamatos aktusa, egy állandó alkalmazkodás a szituációhoz, az abban uralkodó viszonyokhoz, ahol minden résztvevő számára a helyzet uralása a tét. Úgyesen alkalmazkodni, lavírozni a beszédek közt, általában a célra vezetőbb stratégia, a vita szituációja majdnem hogy ismeretlen, mivelhogy az állandó álláspontokat feltételez. Ezért minden ellentmondásnak jelzés értéke van, üzenet a cigányok felé, az ellentmondó nyíltan kifejezi közösség vállalását a mellett, vagy azok mellett, akit/akiket megvédett. Nem kevésbé fontos kérdésekben nyilváníthatja ki ilyen módon a szándékát, mint, hogy melyik családhoz tartozónak érzi magát, testvéreihez, vagy sógoraihoz. Ekképpen, egy férj vagy feleség, mikor az „ura/asszonya mellett fog” bizonyítja szerelmét, hűségét, a párjának, testvéreinek, sógorainak, apósának, anyósának és az összes többi „cigánynak”, azaz annak a nyilvánosságnak, amelyet oly gyakran hivatkoznak. Ha nem így tennének, főleg a fiatalabb, gyermektelen párok

esetében, a „cigányok” olykor rossz hírbe keverő híresztelései, folytonos beszédei hamar széttülesztenék a kapcsolatot. Ismerek olyan esetet, ahol pont azzal vívta ki a fiatal fiú leendő anyósának, apósának tiltakozó ellenszenvét, hogy egy fontos pillanatban nem állt ki a lány mellett, hanem helyette saját családjá mögé bújt. *„Ha most se áll melletted lányom, mi lesz később, ez hagyja, hogy szétszedjenek a cigányok”* – mondta az anya.

Az a férj vagy feleség, aki ki teszi párját a beszédek kénye-kedvére, az saját férfi/asszonyi mivoltán ejt csorbát, hiszen *„milyen ember az, aki nem áll ki az asszonya mellett”*. A beszédek felügyelete közös ügye a párnak, közös „igazságaikkal”, igyekeznek azokat irányítani.

Identitás és stratégia a beszédben határozzák meg egymást, valakiként szólni a beszédek fölötti felügyelet lehetőségét adja meg, úgy hogy közben a beszélő újra és újra megtalálja magát abban a viszonyban, ahonnan szavai hatalmukat kapják, a házastársak tehát egymásban.

A hatalom tehát nem a nemek közötti határokat jelöli ki, mint a feminista irányultságú írásokban olvashatjuk, hiszen megszerzésének képessége pont házastársi viszony révén kerül valakinek a kezébe. Úgy tűnik, a rokoni viszonyok kényszerítő jellege feloldja a nemek közti viszonyok esetleges egyenlőtlenségeit, úgymond egymásra kényszeríti a nemeket, még ha ez sokszor kellemes „kötelességnek” látszik is. Mind a férfi mind a nő egymás hiányával az önazonosságát kockáztatja, hiszen aki senkié, az szinte senki, őhöz nem fordulnak a többiek viszonyítási pontot keresve, mikor az a kérdés, hogy ki kicsoda, azaz ki kihez tartozik.

Test és tulajdonlás

A fentebb ismertetett oláh-cigányokkal foglalkozó szerzők mind Mary Douglas féle szimbolikus antropológia nyomán gondolkodnak, mely szerint a test határai egyes csoportok közötti határokat beszélnek el. A test eszerint az a szöveg, „a társadalom mikroszkopikus mása”, amiből ki lehet olvasni egy kultúra önteremtésének folyamatát. (Douglas 2003. 69-83) Ez a feltevés az antropológiai cigánykutatásoknak igencsak sokat kamatozott. Stewart, Sutherland, Okely, Blasco, hogy csak azokat említsem, akiket ebben a dolgozatban már idéztem, mind ebből a gondolatból kiindulva építették föl föntebb már valamennyire ismertetett nézeteiket.

Ők mindannyian a test felosztásából (alsó-felső, Okely angliai cigányainál belső-külső test) olvassák le, hogy a nemek között hogyan húzódnak a határok. Amint írtam, az általam kutató cigány közegekben nem választják szét a testet alsó-felső részre, tisztátalanra és tisztára, nem találunk náluk olyan test és tisztaság koncepciókat, mint amire fentebb már idézett szerzők építették elgondolásaikat határokról férfiak és nők, cigányok és gádzsók között. Ezekben az írásokban a test egy egész, egy meglévő szöveg, amiről leolvashatóak egy ugn. kultúra határai, jelentéseivel pedig kifejezi azokat a tartalmakat, amiben ez a kultúra elbeszéli önmagát. Ez a test, akár a kultúra, tehát olyan, mint valami univerzum, amely határait csak önmagán belül tartja elképzelhetőnek, pontosabban szólva ezek a szerzők „a” testről” és nem testekről beszélnek, így a köztük lévő viszonyulásban létrejövő határmódosulásokat nem veszik be az értelmezésbe.

Nem csoda, hiszen ezek a szerzők, elsősorban a határmegvonás folyamatára kíváncsiak, hogyan őrzik a romák a romaság határait. Minket viszont nem annyira egy határ fenntartása, hanem a cigány-magyar különbség módosulásainak örök lehetősége, a cigány-magyar különbségtétel működése érdekel. A nemek problematikája, mind a fenti szerzők, mind a mi esetünkben elválaszthatatlan e kérdésektől, a nemek közötti viszonyok dinamikája mindig egyben a cigány-magyar különbségtevést is mozgatja és viszont. A test, pedig mint a „társadalom mikroszkópikus mása” egyfajta térkép nekünk, hogy eligazodjunk ezekben a dinamikákban.

Ebben a keretben gondolkozva, a testek is, mint ahogy a férfi és a nő, csak egymáshoz képest, egymással való viszonyukban értelmezhetőek. Nem annyira a test határok fenntartása, hanem a testek közti határok elmosódása bír társadalmilag fontos jelentésekkel. A testek közötti határok eltolódása lesz az, amellyel a rokoni viszonyok megélhetőek, amelyekben a felek szinte „egymáséi lesznek”, úgy, hogy eltűnnek közülük testük határai. A tulajdonlás hozza létre a viszonyokat, a pozíciók, amelyekben az identitás alakul, szintén általa születnek. Paradox módon a tulajdonlás az, ami az enyém vagy tiéd választóvonalát semmissé teszi a testek között. A cigány anya és gyereke közti első évek bensőséges testi kapcsolatát sokan említik, Formoso a szükségletek kielégítésére való neveléssel magyarázza ezt a jelenséget: „*a cigány anya tehát nem válik meg csecsemőjétől, mégpedig - úgy tűnik - azért nem, hogy annak szükségleteit gyorsan kielégíthesse.*” (Formoso 2000. 80). Gömbalján az anyák szintén szoros testi kapcsolatba vannak kisgyerekeikkel, néha három-négy évig is szoptatják, a nap nagy részét a kisgyerek anyja karjaiban tölti, majd éjszaka egy ágyban alszik vele. A szükséglet, amit az anya, közte és gyermeke közti „éjjel-nappal fennálló bensőséges egység”-gel kielégít, ő maga. Minden éppen legfiatalabb gyerek részesül abban a kiváltságban, hogy legszorosabb viszonya az érintésen át egységgé válik. Legközelebb ezt már csak felnőttként házastársától kapja meg.

Minden viszony tulajdonlás, bár kétségtelenül a házasság ennek a leglecsupaszítottabb formája, ahol a felek közé nem ékelődnek más kapcsolatok saját birtoklásaikkal. Még a testvérek sem képezik e kapcsolat létrejöttének feltételeit, bár háboroghatnak fivérükön, hogy az saját családjá kárára adja oda magát feleségének és az ő rokonainak, nem láttam még példát arra, hogy egy ilyen indulat megsemmisített volna egy házasságot. A tulajdonlás aktusa nem osztja fel a benne résztvevőket birtoklóra és birtoklottra, valakijének lenni nem passzív állapot, mint a „tárgyé”, akin kiélheti magát a cselekvő. A tulajdonlás rokonivá tesz egy viszonyt, legyen az házastársi, szülő-gyermek vagy testvéri kapcsolat, a birtoklás által elmosódnak a testek közötti határok, ám ennek legtotálisabb formája a szexualitás.

Mikor ebben a közegben

valakit a testével azonosítanak, akkor egyszerűen nemi szerveivel nevezik meg, vagyis az identitás az illető nemével lesz egyenlő. (vö Blasco. 1994. 530) Egy férfi és nő közti érzelmek minden változata elbeszélhető ilyen módon. „*Meg vagy bolondulva a f...ér*” summázza lánya érzelmeit Savanyú, „*de az asszony p...nál ül az az ember*”, szokták mondani a feleségéhez más kapcsolatai kárára kötődő férfiről, a féltékeny pedig egyszerűen csak „*f...féltő*”, vagy „*p...féltő*”. Egy pár hónapos csecsemő körül tolongó szülőknek és egyéb rokonoknak mind van egy-egy kedves szavuk a kicsi nemi szervéhez „*hogy szijjam ki a lyukad*” szokták mondani a kislányoknak. A szülők és közelebbi rokonok egyik első kérdése a kicsihez, tulajdönt csinál a testből, a testnek egyszerre lesz neme és egyszerre lesz valakié, azaz helyeződik el a rokonság terejében: „*kié a f...d?*”- kérdezi az anya pár hónapos kisfiától, majd válaszol gyereke helyett: „*anyáé a f...d, hát anyáé!*”. Később aztán a feleségéé lesz, aki veszekedések alkalmával kedve szerint „*osztogathassa*”, „*az uram f...val szórakozzál, gyere ide megb...tlak én az urammal*” szokták kiabálni az asszonyok feszült helyzetekben. Ha az asszonyok férfivel veszekednek, akkor a feleségének kínálgatják „*az uruk f...át*”. Eleinte antropológus társammal, Katával sokat húztuk az asszonyokat azzal, hogy milyen lelkesen ajánlgatják vitás helyzetekben ellenfeleiknek, azt, ami számukra döntő fontosságú, és mit szólnának, ha az illető elfogadná a kihívást. Házigazdáink is jól szórakoztak ezen, pedig ők csak használják, ami az övék, miközben az „*itt az uram f..., ha kell*” jellegű dühös felszólítások minden konfliktust arra vezetnek vissza, hogy az ellenfél nyilván csak azért kötözködhet, mert megkívánt valakit, aki már másé.

Egy délután lehetőségem adódott végig nézni egy kamasz pár szerelmes civódásait, ami nem olyan különös, hiszen a kamasz pároknak napközben nem sok alkalmuk akad elvonulni, így a család és a ki be járkáló tágabb rokonság előtt élük érzelmi életüket. Így volt ez azon a délutánon is, amikor Feri és Vivien egymásba gabalyodva feküdtek az ágyon, persze ruhában. Feri minduntalan a Vivien mellei után vágyakozott, de a lány folyton ellökte onnan a fiú kezét. „*Dik, há' kié a csecsed?*” kérdezte háborogva a fiú, majd gyorsan válaszolt is magának „*Há' csak az enyim!*” „*Hát! A tiéd?! Úgy, úgy..! még a tiéd?*”- incselkedett a lány „*mér, tán más embered van, ozt azé?*” gyanakodott Feri „*Nincs nekem más emberem!*”- nyugtatgatta a lány, rövid csend következett mintha a Feri más megoldásokon gondolkozna, majd kis idő után rátalált: „*Hát? Tán anyádé? Nem is anyádé, ez az enyim*”- hozta meg a végső

döntést. Nehezen álltam meg, hogy ne osszam meg velük feltevésemet, miszerint a lány melle esetleg lehet a sajátmagáé is, de ez a megoldás rajtam kívül úgy látszik, senkinek sem jutott volna eszébe. Mintha a tulajdonlás viszonyain kívül rekedt test értelmezhetetlen lenne. A testük határai az egymásévá válásban tűnnek el, hogy majd megszülethessen az, aki véglegesen formát ad együttlétüknek.

A két nem egymásban teljesedik ki a harmadik szereplő, a gyermek által, aki nélkül a férfi nem válhat férjé, a nő, pedig feleséggé. A nemek közti viszony nem két résztvevős, hanem három, és minden olyan paradigma, amely két szereplővel gondolkodik, innen nézve hiányosnak tűnik, csak úgy, mint a nő a férfi nélkül és a férfi a nő nélkül. Ez a fajta gyermek-központúság azonban újfent összeköti a nemiséget a rokonság problematikájával. De mit is jelent valójában ez a gyermek-központúság?

A cigánytelepeken ritkán hallani olyan történeteket, amelyek egy személy tulajdonságairól szólnak. Apák és anyák, ritkán nyúlnak vissza múltba eseményekért azért, hogy már felnőtt gyerekek jellemének csiráit csodálják bennük. A történetekben nem „személyiségek” konstruálódnak, hanem viszonyok. A gyerek valóban központ, de nem, mint kiteljesedésben lévő személyiség, hanem akihez képest a viszonyok átalakulnak, nővérekből feleségek, idegenekből sógorok, fiakból vejek lesznek, de mindig más, mint ami eddig volt.

A hatalmi harcok, amelyek olykor szövegeinkben dülnek e témában, és újra olvastatják velünk a „nagyokat” Freudtól Lévy-Straussig, a gömbaljai cigánytelepekről gondolkodva elcsitulnak. Egy alkalommal, még egyetemista koromban egy hosszú tavaszi szünetet töltöttem ott, de ahhoz elég rövidet, hogy késő fekvő alkatomat megtagadva, átvegyem az ő időbeosztásukat. Tíz körül már elcsendesedik a cigánytelep, egy-két órára még be lehet ugyan ülni valakikhez, beszélgetni, alvóhelyeket kreálni, „hiperaktív” gyereket altatni, de utána menthetetlenül bekövetkezik a csönd. Majd tanulok, gondoltam. Már jó előre felszerelkeztem egy-két olvasmánnyal, egy éjjel éppen Nancy Chodorowot olvastam..... *„Mead állítása szerint a lányok születésük pillanatában megkezdhetik a női identitás elsajátítását az anyával való azonosuláson keresztül, ezzel szemben a fiúk számára a férfi identifikáció a megkülönböztetés folyamatán alapul. A természetes azonosulás azzal a személlyel, aki hozzá közelebb áll, és akitől a leginkább függő helyzetben van, a kulturális értékek értelmében természetellenes, és a stabil férfi identitás elsajátításának ellenében hat....”*.....ekkor azonban felpillantottam, és észrevettem, hogy házigazdám fia is fent van, hason fekvé nézi a tévét. *„Te – mondom – Sanyi, fönt vagy”* *„Hát! Fönn vagyok még”* – feleli. *„Kérdeznék valamit”* – mondtam bizonytalanul *„Na, mi az?”* Nagy nehezen belekezdtem: *„Figyelj! Van egy férfi meg egy nő. Magyarok. Mindkettő mást mond....”*, ekkor röviden, igen sarkítva elmeséltem Freud „pénisz-irigység” elméletét, összevetve a fenti Margaret Mead elképzeléssel, majd kifejtettem, hogy mind a férfi, mind a nő úgy határozza meg a másik nemet, hogy az, valamiben hiányt szenved az egyikhez képest. Mikor monológom végére értem megkérdeztem: *„Na, mit gondolsz, igazuk van? Vagy akkor már melyik mondja jól?”* *„Nem tudom, akkor már a férfi, de hülyeség az is”* -felelte *„De miért”* – kérdeztem várakozva. *„Hát, hát mert, mindkettő hülyeség. Na, most ha*

az embernek f...a van, az asszonynak meg p...a, azt mit érnek magukba. Akár milyen nagy f..a is van az embernek, az asszony nélkül kinek csinál gyereket, meg az asszony is az ember nélkül, az egyik kell a másikhoz, hogy gyerek legyen, hogy meg legyen az a gyerek”.

Ha követjük Sanyi javaslatát, vagyis a harmadik szereplőt, a „gyermeket” helyezzük a nemek közötti viszonyok középpontjába, akkor megszabadulhatunk attól a kényszertől, hogy hatalmi viszonyként értelmezzük azokat. Ugyanakkor kénytelenek vagyunk a nemiséget a rokonság területén elhelyezni, amely nem kevésbé ingoványos vidék, és nem kevésbé kényszerítő erejű, hiszen a ki kié kérdése mindig magában hordozza a „senkié” választ, ami pedig az identitás elvesztésével fenyeget. De valakiének lenni legegyszerűbb módon a nemiségen keresztül lehet, eképpen a nemiség visszavezethet minket a rokonság oly biztonságos területére. A nemiség kérdése elválaszthatatlan a rokonság problematikájától és a rokonság újra és újra felveti a nemiség kérdését, hiszen az ember *„az asszony nélkül kinek csinál gyereket, meg az asszony is az ember nélkül, az egyik kell a másikhoz, hogy gyerek legyen, hogy meg legyen az a gyerek”.*

Felhasznált irodalom:

Ahmed, Sara 1999. She'll Wake Up One of These Days and Find She's Turned into a Nigger. *Theory, Culture & Society*, 16:87–105.

Blasco, P, 1999. Gypsies in Madrid: Sex, Gender and the Performance of Identity. Oxford and New York Berg.

Blasco, Paloma 1997. A different body? Desire and virginity among gitanos *Journal of anthropology* 4. London 523-533.

Butler, Judith 2005 Színlelés és queerelés: a Nella Larsen nyújtotta pszichoanalitikus kihívás. In: Uő: Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól. Bp., Új Mandátum 163-181.

Uő: A paródiától a politikáig. http://www.kontextus.hu/mirolir/ca_but.html.

Bourdieu, Pierre 1994. Férfiuralom In: Hadas Miklós (szerk.) *Férfiuralom*. 10-59. Budapest: Replika könyvek.

Chodorow, Nancy 2000. Férfi és női szocializáció kultúraközi összehasonlítása

- In: Feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet 32-56. Budapest: Újmandátum Kiadó.
- Collier, Jane Fishburne and Yanagisako, Sylvia Yunko (eds) 1987. Gender and Kinship. Essays Towards a Unified Analysis (ed.) Stanford University Press.
- Douglas, Mary 2003. Rejtett jelentések. 69-85. Budapest: Osiris Kiadó
- Dube, Leela, 1997 Women and Kinship. Perspectives on Gender in South and South-Eastern Asia. United Nations University Press. Tokio.
- Formoso, Bernard 2000. Cigányok és letelepedettek. In: Prónai Csaba (szerk.) Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa. 80-133. Bp. Új mandátum Kiadó
- Haraway, Donna 1994. Szituációba ágyazott tudás In: Hadas Miklós (szerk.) Férfiuralom. 121-142. Budapest: Replika könyvek
- Gal, Susan 2000 Beszéd és hallgatás között. Replika, 3. 162-172
- Horváth Kata 2002 Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerhessük egymást. In: Szarka László és Kovács Nóra (szerk.) Tér és terep. 275-354 Budapest: Akadémiai Kiadó
- Horváth Kata. 2004 „Cigányosan beszélünk” Egy magyar cigány közösség nyelvi ideológiáinak nyelvészeti antropológiai értelmezése kézirat
- Horváth Kata: „Passing”: Rebeka és a Meleg büszkeség napja. A borszín diszkurzív korlátairól és lehetőségeiről Beszélő 2008 13.7
- Horváth Kata, A cigány különbségtétel. 2008 kézirat
- Miller, Carol 1988. Girls go home: Status of the Machvanka daughter-in-law In: C. Desilva-Joanna Gumet (szerk.) Papers from the eight and ninth annual meetings. 95-104. New York
- Okley, Judith 1996 Woman Perspectives. In: Own or Other Culture. 76-98 London and New York
- Rao, Aparna 1996. Nő a cigány kultúrában . Magyar Lettre Internationale, 21. 71-72
- Reed, Evelyn 1998. Sétáló Agyak Budapest: Kijárat Kiadó
- Rottenberg, Catherine, 2003. Passing: Race, Identification and Desire. Criticism 4. 435-452.
- Silverman, Carol 1976 Pollution and power: Gypsy women in America. In: Matt T. Salo (szerk.) The American Kaldersash. 55-70 Hackettstown N. Y. Gypsy Lore Society
- Stewart, Michael 1994. A romnyiban lakó gádzsi In: Daltestvérek 207-233. Twins Kiadó-MTA Szociológiai intézet Max Weber alapítvány
- Sutherland, Anne 1986. Gypsy Women, Gypsy Men. In: Joana Gumet (szerk.) Papers from the sixth and seventh annual meeting of the Gypsy Lore Society. 104-113. New York
- Strathern, Marilyn: Gender of the Gift. University of California Press, 1988
- Yelinton, Kevin 2001 A. Patterns of “Race,” Ethnicity, Class, and nationalism, Understanding Contemporary Latin America, ed by Richard S. Hillman. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers. 229-261.
- Williams, Patrik 2000 Struktúrák vagy stratégiák? Házasság a kaldérés románánál In: Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa szerk Prónai Csaba 274-286 Bp Új mandátum Kiadó

---

[1]Lásd: Judith Butler Színlelés és queerelés: a Nella Larsen nyújtotta pszichoanalitikus kihívás. In: Uő: Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól. Bp., Új Mandátum163-181. 2005, vagy Uő: A paródiától a politikáig. http://www.kontextus.hu/mirolir/ca_but.html. Joan W. Scott, Van-e a nőknek történelmük. Bevezetés. Balassi Kiadó, Budapest 11-27. 2001. Yelvinton, Kevin A. Patterns of “Race,” Ethnicity, Class, and nationalism, Understanding Contemporary Latin America, ed by Richard S. Hillman. Bolder,Co: Lynne Rienner Publishers. 229-261. 2001. Rottenberg, Catherine: Passing: race, identification and desire. Criticism 4. 435-452. 2003, Ahmed, Sara 1999. She’ll Wake Up One of These Days and Find She’s Turned into a Nigger. Theory, Culture & Society, 16:87–105. Horváth Kata: „Passing”: Rebeka és a Meleg büszkeség napja. A borszín diszkurzív korlátairól és lehetőségeiről Beszélő 2008 13.7

[2] A „magyar” efféle kiemelt, és magas státuszú szerepe az utóbbi időkben megkérdőjeleződött, ami jelentős átrendeződést jelent a cigány-magyar különbségtétel működésében, ez az átrendeződés meglehetősen nehézkes, és konfliktussal terhelt.

[3] Horváth Kata: A Cigány-különbségtétel. Kézirat 2008

[4] Lásd Gender and Kinship. Essays Towards a Unified Analysis (ed. Jane Fishburne Collier and Sylvia Yunko Yanagisako). Stanford University Press, Stanford, California 1987, Leela Dube, Women and Kinship. Perspectives on Gender in South and South-Eastern Asia. United Nation University Press. Tokio. 1997

Marylin Strathern Gender of the Gift. University of California Press. 1988

[5] Vö Durst Judit

FÜGGELÉK – IRODALOMJEGYZÉK, A FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT NYOMTATOTT ÉS DIGITÁLIS FORRÁSOK, ADATBÁZISOK, LINKEK

BÁRDOSSY Ildikó et al.: *Kooperatív pedagógiai stratégiák az iskolában IV.* Pécs: PTE BTK Tanárképző Intézet, 2003.

BÁRDOSSY Ildikó et al.: *A kritikai gondolkodás fejlesztése: Az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei: Tanulási segédlet pedagógusok és pedagógusjelöltek számára a saját élményű tanuláshoz.* Pécs; Budapest: PTE, 2002.

BÁRDOSSY Ildikó et al. (vál., szerk.): *A kritikai gondolkodás fejlesztése II.: Az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei: Válogatás pedagógusok és pedagógusjelöltek munkáiból.* Pécs: PTE, 2007.

BERNER, H.: *Az oktatás kompetenciái: Bevezetés az oktatásközpontú tervezés és a reflektív oktatás elméleti alapjaiba.* Bp.: Aula, 2004.

BLOOM, B. S.: *Taxonomy of Educational Objectives: Cognitive Domain.* New York: McKay, 1956.

BOWELL, Tracey – KEMP, Gary: *Critical Thinking: A Concise Guide.* 3rd ed. New York; London: Routledge, 2010.

BUTLER, Judith: *Jelentős testek: A „szexus” diszkurzív korlátairól.* Budapest: Új Mandátum, 2005.

DE BONO, E.: *Tanítsd gondolkodni a gyereked!* Bp.: Park, 1995.

DE BONO, E.: *Tanítsd meg önmagad gondolkodni!* Bp.: HVG Rt., 1997.

DIRIE, Waris: *A sivatag lányai.* Bp.: Partvonal, 2006.

DROZDIK Orsolya (szerk.): *Sétáló agyak. Kortárs feminista diskurzus.* Budapest: Kijárat, 1998.

DRYDEN, G. – VOS, Jeanette: *A tanulás forradalma: A tanulás és a gondolkodás forradalmi módszerei.* Bp.: Bagolyvár, 2004.

EVANS, Patricia: *Szavakkal verve: Szóbeli erőszak a párkapcsolatokban.* Bp.: NANE Egyesület, 2005.

FISHER, Robert: *Hogyan tanítsuk gyermekeinket gondolkodni?* Bp.: Műszaki Kvk., 2000.

HADAS Miklós (szerk.): *Férfiuralom – Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról.* Bp.: Replika Kör, 1994.

HADAS Miklós: *A tökéletes férfi születése.* Bp.: Helikon, 2003.

HAMERS, J. H. M. – OVERTOOM, M. Th.: *A gondolkodásra nevelés európai programjai.* [on-line]. [idézve 2010.11.20.], Elérhető: <<http://www.ofi.hu/tudastar/gondolkodasra-neveles>>

HERMAN, Judith: *Trauma és gyógyulás: Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig.* Bp.: NANE, 2003.

KAGAN, Spencer: *Kooperatív tanulás.* Budapest: Ökonet, 2004.

KORÁNYI Margit – PAPP Ágnes: *Lapozgató: A te újságod [Kommunikáció szóban és írásban, olvasás- és szövegértésfejlesztés].* Bp.: Független Pedagógiai Intézet, 2003.

KOVAI Cecilia: *Középpontban a nemiség.* [on-line]. [idézve 2010.12.10.], Elérhető: <<http://www.magyardiplo.hu/mitiok/591-nemek-hatarain>>

LAQUEUR, Thomas: *A testet öltött nem. Test és nemiség a görögöktől Freudig.* Budapest: Új Mandátum, 2002.

LAU, Joe: *A Mini Guide to Critical Thinking.* Department of Philosophy The University of Hong Kong, March 2009. [on-line]. [idézve 2010.10.18.], Elérhető: <<http://philosophy.hku.hk/think/misc/miniguide.pdf>>

NAGL-DOCEKAL, Herta: *Feminista filozófia: Eredmények, problémák, perspektívák.* Budapest: Áron, 2006.

NAGY Boldizsár: *Miért hordanak a heteró pasik rózsaszínt?* [on-line]. [idézve 2011.11.20.], Elérhető: <<http://kritikusvagyok.hu/?p=151>>

NAGY J.: *A rendszerezési képesség kialakulása: A gondolkodási műveletek elsajátítása.* 2. jav. kiad. Bp.: Akadémiai K., 1990.

Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégiai Terv (2010-2021) [on-line]. [idézve 2010.12.10.], Elérhető: <http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/docl_15652_877604593.pdf>

RETFALVI Gábor: *Információforrások.* Szombathely: BDTF, 1998.

SÉLLEI Nóra (szerk.): *A feminizmus találkozása a (poszt)modernnel.* Debrecen: Csokonai, 2005.

SCOTT, Joan Wallach: *Van-e a nőknek történelmük?* Bp.: Balassi, 2001.

Szerep - Nem szerep: oktatófilmek a nemekhez kötődő sztereotípiák felszámolásáért. [DVD] [kész. a] Szociális és Munkaügyi Minisztérium et al. 2007.

SZIVÁK Judit : *A reflektív gondolkodás fejlesztése.* Bp.: Gondolat, 2004.

TAMÁS Gáspár Miklós : *A nőkről* [on-line]. [idézve 2011.11.20.], Elérhető:

[<http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=267709>](http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=267709)

VARGA Katalin (szerk.): *A 21. század műveltsége: E-könyv az információs műveltségről*. Pécs: PTE FEEK Könyvtartudományi Intézet, 2008. [on-line]. [idézve 2010.10.12.], Elérhető: [<http://mek.oszk.hu/06300/06355/html>](http://mek.oszk.hu/06300/06355/html)

VASTAGH Zoltán (szerk.): *Kooperatív pedagógiai stratégiák az iskolában I-III*. Pécs: JPTE Tanárképző Intézet, 1995-1998.

WOLF, Naomi: *A szépség kultusza*. Debrecen: Csokonai, 1999.

ZSÁK Judit: *Esélyegyenlőség és nemi szereplehetőségek a 20-21. században*. Szerk. Kárpáti Árpád – Mazzag Éva. Pécs: Baranya Ifjúságáért Kht.; PTE FEEK Társadalmi Befogadás Szakkollégium, 2008. p. 85-92.

SzocioWeb
EPA
MANCI
MEK
TÁRKI Női adattár
MOKKA
NEKTÁR
Startlap
Wikipedia
Google

www.criticalthinking.org
www.big6.com
www.21stcenturyskills.org
www.kritikusvagyok.hu
www.mmi.hu/romaoszt/tars_tud.htm